

Sigitas Narbutas

VALDOVĖ IR JOS TARNAITĖS:
LIETUVOS LOTYNIŠKOJI RAŠTIJA
DOMINAVIMO LAIKOTARPIU

Anotacija. Straipsnis skiriamas lotyniškosios raštijos Viduramžių Lietuvoje genezei ir turiniui aptarti. Šios temos mokslo darbuose yra beveik neliestos. Lenkų medievistai į Viduramžių Lietuvos lotyniškąją raštiją žiūri kaip į periferinį senosios Lenkijos lotyniškosios literatūros reiškinių. Baltarusių, ukrainiečių ir rusų medievistai daugiausia dėmesio skiria rusėniškiosios raštijos paminklams. Vakarų Europos ir Amerikos neolotynistikos istorikai Viduramžių Lietuvos lotyniškosios raštijos nemini iš viso.

Nuo pat Lietuvos krikšto ir valstybės susiformavimo XIII amžiaus viduryje lotyniškoji raštija sudaro seniausią, nors iki šiol ir menkiausiai ištirtą senosios Lietuvos literatūros dalį. Straipsnyje pateikiama Viduramžių lotyniškosios raštijos, turėjusios pasiekti Lietuvą XIV–XV amžiais, apžvalga. Ji papildoma žiniomis apie mūsų dienas pasiekusias ir nepasiekusias, bet iš įvairių šaltinių žinomas lotyniškas rankraštines XIV–XVI amžių knygas, priklausiusias Lietuvos valdovams, didikams, kitiems kilmingiesiems, bažnyčioms ir vienuolynams. Straipsnyje taip pat kalbama apie Lietuvos lotyniškosios raštijos raidą, siūloma tam tikra jos chronologija, remiantis surinktomis žiniomis apie Lietuvos lotyniškosios literatūros paminklus.

Raktiniai žodžiai: literatūra – istorija ir kritika; lietuvių literatūra; lietuvių literatūra (lotynų).

Šį straipsnį pradėsime viena impresija apie šių dienų įvykius, siejančius aptarsimą temą su istorija, kurios veiksmingąją dalimi buvo visa

nūnai turėtus pavidalus beprarandanti, o gal ir užmarštin beneuinanti lotyniškoji Europos kultūra. Jo eminencija kardinolas Audrys Juozas Bačkis kažkuria proga papasakojo tokį atsitikimą. Nuvykęs vizito *ad limina* į Romą ir stojęs palaiminto atminimo popiežiaus Jono Pauliaus II akivaizdon, kardinolas apie Bažnyčios padėtį Lietuvoje pasakojęs lotyniškai. Šventasis Tėvas atsigręžęs į šalia sėdėjusį kažkurį Bažnyčios hierarchą ir tarstelėjęs itališkai: „Tik paklauskite, tame Europos pakraštyje, kur Lietuva, dar tebegyva lotynų kalba!“

Dabar vartojama kur ne kur Katalikų Bažnyčioje, mokoma kuriose ne kuriose vidurinėse mokyklose ir universitetuose, lotynų kalba bėra retai kada prisimenamos tarnaitės vietoje. Tuo laikotarpiu, kuris mums rūpi ir apie kurį čia daugiau kalbėsime, ji buvo galingos valstybės valdovė, beje, savo rūmuose įvairiu metu užauginusi, išugdžiusi ir išprusinusi visą būsimąjį savo dvarą – visas šiandien Vakarų Europoje vartojamas tautines kalbas. Tame Europos plote, kuris kitados sudarė Romos imperijos provincijas, raštija vadinamosiomis liaudies kalbomis atsirado anksčiau ir buvo susijusi ne tik su katalikų religijos, bet taip pat su visuomenės, valstybės ir kitokiais kultūros poreikiais. Štai keletas pavyzdžių. Ankstyviausių įrašų senąja airių kalba alfabetu, kilusiu iš lotyniškojo, žinoma iš V amžiaus. VIII amžiumi datuojami kai kurie airiški gramatikos veikalai ir Biblijos komentarai. Lygiai sena yra anglų raštijos pradžia: žinoma apie Aldhelmo (m. 709 ar 710) *Psalmyno* vertimą (neiškilo); iš keleto vėlesnių paminklų turima patikimų žinių apie didelės apimties lotynų-senosios anglų kalbos žodyną, datuojamą VII amžiumi. VIII amžiumi datuojami išlikę teisės ir leksikografijos paminklų fragmentai senąja vokiečių aukštaičių kalba. Išlikę pilni tekstai – tai Šventraščio, šv. Ambraziejaus himnų ir Izidorius Seviliečio kūrinių vertimai. 842 metais datuojamas seniausias prancūzų kalbos paminklas – vadinamasis Strasbūro priesaikos tekstas. Apie 880 metus parašytas seniausias poetinis kūrinys senąja prancūzų kalba – „Šventos Eulalijos sekvencija“. Seniausias tekstas italų kalba datuojamas 960–963 metais (vadinamosios Montecassino

formulės). Laikoma, kad literatūrine italų kalba tampa XII amžiuje. Panaši yra pirmųjų ispanų kalbos paminklų ir jos vartimo literatūrine chronologija¹.

Tuose Europos plotuose, kurie niekada anksčiau nebuvo pajungti Romos ginklui ir teisei, lotynų kalba ir *Latinitas* apskritai atėdavo su krikštu, tučtuoj įsitvirtindavo visuose svarbiausiuose religinio, valstybinio, kultūrinio gyvenimo srityse ir viešpataudavo tol, kol tos sritinės ar regioninės *Latinitatis* išciose neužsimegzdavo naujės raštijos kuria nors vietoje vartota liaudies kalba gemalas, o vėliau – kol iš jos neišsirutuliodavo nauja Europos rašytinio statuso siekusi, jį po kurio laiko pelnydavusi, vėliau sustiprėdavusi ir netgi savo valdovę iš aktyvaus gyvenimo išstumdavusi tautinė kalba. Apie tai kalba Čekijos pavyzdys. 845 metais keturiolika čekų kunigaikščių buvo iškilmingai pakrikštyti Regensburge. Čekijos kunigaikščio Boleslovo II Pamaldžiojo (valdė 972–999) pastangomis 973 metais buvo įkurta Prahos vyskupija. Mokslininkai nurodo, kad tuo metu Čekijoje pradėjo sparčiai plisti lotynų kalba ir lotyniškoji Vakarų Europos kultūra, XII amžiaus pradžioje ten jau įsitvirtinusi ir davusi savų originalių kūrinių. Pirmasis žinomas tekstas senąja čekų kalba lotyniškuoju alfabetu – giesmė „Hospodine pomiluj ny“ („Viešpatie, pasigailėk mūsų“) – datuojamas XI amžiumi². Karolio IV valdymo laikotarpiu (Čekijos karalius 1346–1378; Šventosios Romos imperatorius 1355–1378) Šventasis Raštas iš lotynų buvo verčiamas į čekų kalbą; XIV amžiaus pabaiga datuojami keli išlikę čekiški Šventraščio nuorašai, sukurti Karolio IV sūnaus Václavo IV (Čekijos karalius 1378–1419; Šventosios Romos imperatorius 1378–1400) valdymo pradžioje (*šestisvazková Bible Václava IV* ir kt.). Antroje XV amžiaus pusėje čekiška Biblija jau buvo

¹ Čia rėmėmės: Michael W. Herren, „Latin and the vernacular languages“, in: *Medieval Latin: An Introduction and Bibliographical Guide*, edited by F.A.C. Mantello and A.G. Rigg, Washington, D.C.: The Catholic University of America Press, 1999, p. 123.

² Wolfgang Tenhagen, „Slavische Literaturen“, in: *Enzyklopädie des Mittelalters*, herausgegeben von Gert Melville und Martial Staub, Bd. 2, Darmstadt: Primus Verlag, 2008, p. 60.

net dukart išspaudinta (Prahoje 1488 ir Kutná Horoje 1489)³. Panašiai *Latinitas* įsitvirtino Lenkijoje. Nors Piastų dinastijos pradininkas Meška I (valdė iki 992) apsikrikštijo dar 967 metais, bet anksčiausias žinomas lenkiškas tekstas – giesmė „Bogurodzica“ („Dievo Motina“) – mus pasiekė iš XIII amžiaus⁴. Mokslininkai tai aiškina stipria čekų, iš kurių lenkai priėmė krikštą, įtaka⁵, pasireiškusia, be kitų dalykų, taip pat ir čekiškų liturginių bei kitokių reikalingiausių tekstų vartojimu ikigediminaitinėje Lenkijoje. Spėjama, kad XIII a. pabaigoje galėjo atsirasti kai kurių Biblijos dalių, pirmiausia *Psalmyno*, vertimų į lenkų kalbą (*Psalterz św. Kingi*)⁶. Seniausias žinomas lenkiškas psalmynas (*Psalterz floriański*) datuojamas XIV a. pabaiga–XV a. pradžia⁷. XV amžiaus viduriu datuojamas anksčiausias žinomas viso Senojo Testamento lenkiškas vertimas, atliktas ketvirtajai karaliaus Jogailos žmonai Sofijai Alšėniškei (*Biblia królowej Zofii*)⁸. Kuriantis *Jogailaičių imperijai*: Lenkijos, Lietuvos, Čekijos ir Vengrijos sostus užimant vis kitiems Jogailos palikuonims, XV–XVI amžiais lenkų kalba regione tiek sustiprėjo, kad tapo bendravimo priemone visoje Vidurio ir Rytų Europoje; tiesa, lotynų kalba visame regione išsaugojo ankstesnę savo prestižą ir visas iki tol turėtas „valdas“.

Apskritai su katalikiškuoju krikštu ir jį lydėjusia Europos lotyniškąja kultūra baltų gentys turėjo susidurti dar iki šv. Brunono kankininkiškos mirties 1009 metais. Čia užtektų priminti archeolo-

³ Petr Voit, *Encyklopedie knihy: Starší knižtisk a přibuzné obory mezi polovinou 15. a počátkem 19. století: Papír, písmo a písmolijectví, knižtisk a jiné grafické techniky, tiskaři, nakladatelé, knihkupci, ilustrátoři a kartografové, literární typologie, textové a výtvarné prvky knihy, knižní vazba, knižní obchod*, Praha: Nakladatelství Libri ve spolupráci s Královskou kanonií premonstrátů na Strahově, 2006, p. 107, 109.

⁴ Taip yra: Wolfgang Tenhagen, *op. cit.*, p. 60. Teresa Michałowska nurodo, kad XIII a. įvairiuose lotyniškuose dokumentuose atsiranda lenkiškų žodžių bei glosų, o ankstyviausi minėtos giesmės nuorašai (išlikę tų nuorašų fragmentai) datuojami XV a. pradžia, žr.: Teresa Michałowska, *Średniowiecze*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2002, p. 265, 278.

⁵ Wolfgang Tenhagen, *op. cit.*

⁶ Teresa Michałowska, *op. cit.*, p. 294.

⁷ *Ibid.*, p. 295.

⁸ *Ibid.*, p. 569 ir toliau.

giniais duomenimis neblogai paliudytus prekybinius kontaktus tarp Romos ir Baltijos pajūrio, daugiausia susijusius su gintaro gabenimu į šiaurystines Romos imperijos provincijas ir toliau. Taigi neatmestina galimybė, kad, katalikų tikėjimui tapus valstybine Romos imperijos religija, su pirkliais į pietines Baltijos pakrantes galėjo patekti ir kitokių asmenų – turėjusių ne komercinių, o konfesinių interesų. Tuo čia norime pasakyti, kad šv. Brunonas į baltų kraštus keliavo jau žinomais, per keletą ankstesnių amžių išmintais takais. Jais iš aktyvesnę misijų politiką palaikiusių vokiečių kunigaikštijų, įsikūrusių pirmiausia Saksonijos žemėse (manome, kad visai netuščiai kronikos su žinia apie šv. Brunono mirtį ir Lietuvos vardu nuorašas išliko viename iš Žemutinės Saksonijos miestų – Kvedlinburge, esančiame ne taip toli nuo Šventosios Romos imperatorių rezidencinio Goslaro), ir Čekijos per Lenkiją turėjo keliauti ir idėjos, ir žmonės, ir artefaktai.

Ši kryptis nebuvo vienintelė. Su Hanzos miesto, naujos vyskupijos, veikiai virtusios arkivyskupija, ir naujo ordino būstinės atsiradimu prie Dauguvos žiočių pačioje XIII amžiaus pradžioje atsirado dar vienas christianizacijos placdarmas, suvaidinęs lemiamą vaidmenį Mindaugo krikšto laikotarpiu. Veikiai po Mindaugo mirties išryškėjo trečias kelias, kuriuo senąją Lietuvą pasiekdavo krikščionybė, tiesa, nebe Romos ir nebe lotyniškoji, o Bizantijos ir graikiškoji-rusėniškoji. Tas kelias ėjo per senosios Lietuvos jau pajungtas ir dar tik pajungiamas dalines rusėnų kunigaikštijas. Reikia pasakyti, kad šituo keliu senoji Lietuva XIV–XV amžiuje gaudavo itin daug, kadangi ant jo nebūta tokių kliūčių, kurios Dievo vardu veikusių žmonių valia stovėjo ant kitų dviejų, anksčiau jau mūsų nurodytųjų. Visa tai kalbame, numanydami, kad gilesnės Lietuvos *Latinitas* studijos nebus lengvas dalykas, kadangi Lietuva, kaip matome, nuo savo valstybingumo užuomazgų *buvo* ties dviejų Europų: lotyniškosios, katalikiškosios ir slaviškosios, stačiatikiškosios, sankirta.

Atsižvelgę į ryškią lietuvių kalbos manifestaciją XVI amžiaus viduryje (lietuviški žodžiai ir glosos 1501 metų mišiole; pirmoji lietuviška

knyga, išėjusi 1547 metais) ir tą manifestaciją laikydami reikšmingu ženklų, bylojančiu apie prasidedantį *Latinitas* galių Lietuvoje nykimą, šį savo tyrimą skirsime Lietuvos *Latinitas* tuo laikotarpiu, kada ji besąlygiškai viešpatavo krikštą priėmusioje ir katalikų tikėjimą išlaikiusioje *lietuvių imperijoje*, tai yra XIV–XVI amžiais.

Europos *Latinitas* žemyno Vidurio ir Rytų regione, tos *Latinitatis* genezė, raida, pavidalai, savitumas ir vertė yra pernelyg gausios, didelės ir sudėtingos temos vienam straipsniui. Kol kas provizioriškai nurodysime, kad senosios Lietuvos lotyniškoji raštija sudaro neatsiejamą svarbią pirmosios dalį, o šį savo žingsnį pagrįsime vis gausėjančiais tyrimais, šaltinių publikacijomis ir bibliografiniais darbais, skirtais ne tos *Latinitatis* genezės, o kitiems – vėlesniems – laikotarpiams, įkūnytiems spausdintinės knygos ir kitų Gutenbergo epochos kultūrinių bei technologinių inovacijų. Nurodysime tik kelias reikšmingesnes pavardes ir kelias svarbesnes publikacijas. Kalbėdami apie kolegų lenkų įdirbį, turime pasidžiaugti, kad jo esama ir labai gausaus, ir labai įvairaus. Kalbant apie XVI–XVIII amžiaus lotyniškų šaltinių publikacijas, būtina paminėti Stanislovą Skiminą (1886–1962) ir jo parengtą Motiejaus Kazimiero Sarbievijaus *Poetiką*⁹, Ignacą Levandovskį ir jo išverstą Simoną Starovolskį¹⁰. Kalbant apie XVI–XVIII a. tyrimus,

⁹ Maciej Kazimierz Sarbiewski, *O poezji doskonalej czyli Wergiliusz i Homer: (De perfecta poesi, sive Vergilius et Homerus)*, praełožył Marian Plezia, opracował Stanisław Skimina, Wrocław: Zakład imienia Ossolińskich; Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1954; Idem, *Wykłady poetyki: (Praecepta poetica)*, praełožył i opracował Stanisław Skimina, Wrocław; Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich; Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1959.

¹⁰ Szymon Starowolski, *Wybór z pism*, przekład tekstów łacińskich, wybór i opracowanie Ignacy Lewandowski, Wrocław [i in.]: Zakład Narodowy im. Ossolińskich. Oddział, 1991. – Iš gausių neolotynistikos tyrimų bei publikacijų, parengtų ar rengiamų prof. Levandovskio, dar nurodytume pradėtą lotyniškiosios poezijos seriją: *Antologia poezji łacińskiej w Polsce: Renesans*, [opracował] Ignacy Lewandowski, (*Antologia poezji łacińskiej w Polsce*, pod redakcją Ignacego Lewandowskiego), Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM, 1996; *Antologia poezji łacińskiej w Polsce: Średniowiecze*, [opracował] Kazimierz Liman, (*Antologia poezji łacińskiej w Polsce*, pod redakcją Ignacego Lewandowskiego), Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM, 2004.

negalima tylomis praiti pro Juliūšą Novaką-Dłuževskį (1893–1972)¹¹, Tadeuś Benkovskį¹², Janą Okonį¹³, Jeżį Akserį¹⁴, Januśą

¹¹ Juliusz Nowak-Dłużewski, *Okolicznościowa poezja polityczna w Polsce: Średniowiecze*, Warszawa: Instytut Wydawniczy PAX, 1963; Idem, *Okolicznościowa poezja polityczna w Polsce: Czasy Zygmunto-wskie*, Warszawa: Instytut Wydawniczy PAX, 1966; Idem, *Okolicznościowa poezja polityczna w Polsce: Pierwsi królowie elekcyjni*, Warszawa: Instytut Wydawniczy PAX, 1969; Idem, *Okolicznościowa poezja polityczna w Polsce: Zygmunt III*, Warszawa: Instytut Wydawniczy PAX, 1971; Idem, *Okolicznościowa poezja polityczna w Polsce: Dwaj młodzi Wazowie*, Warszawa: Instytut Wydawniczy PAX, 1972; Idem, *Okolicznościowa poezja polityczna w Polsce: Dwaj królowie rodacy*, Warszawa: Instytut Wydawniczy PAX, 1980.

¹² Tadeusz Bieńkowski, *Antyk w literaturze i kulturze staropolskiej (1450–1750): Główne problemy i kierunki recepcji*, (*Studia Staropolskie*, t. 45), Wrocław [i in.]: Zakład Narodowy im. Ossolińskich; Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1976; Maciej z Miechowa, *Opis Sarmacji Azjackiej i Europejskiej (oraz tego co się w nich znajduje)*, z łaciny przełożył i komentarzem opatrzył Tadeusz Bieńkowski, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich; Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1972; *Ratio atque institutio studiorum SJ, czyli Ustawa szkolna Towarzystwa Jezusowego (1599)*, wstęp i opracowanie Kalina Bartnicka i Tadeusz Bieńkowski, Warszawa: „Ateneum”, 2000.

¹³ Jan Okoń, *Dramat i teatr szkolny: Sceny jezuickie XVII wieku*, Wrocław [i in.]: Zakład Narodowy im. Ossolińskich; Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1970; Idem, *Jezuicka scena religijna w Polsce XVII w.*, Lublin, 1991; Idem, *Teatr jezuicki w Polsce: Pomiedzy swojskością a cudzoziemszczyzną*, Kraków, 1993; Idem, *Literacki barok na Słowiańszczyźnie w oczach Zachodu*, Warszawa, 2000; Idem, *Mikołaj Radziwiłł Sierotka i jego podróż do Ziemi Świętej w teatrze szkolnym jezuitów*, Lublin: Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej, 2003; *Na scenach jezuickich w dawnej Polsce: (Rodzimość i europejskość)*, (*Eseje i Studia*, t. 7), Warszawa: Ośrodek Badań nad Tradycją Antyczną w Polsce i w Europie Środkowowschodniej. Uniwersytet Warszawski; Wydawnictwo DiG, 2006; *Dramaty eucharystyczne jezuitów: XVII wiek*, opracował Jan Okoń, Warszawa: Instytut Wydawniczy PAX, 1992; *Rzym polskim piórem opisany: Antologia*, opracował Jan Okoń, Kraków: Wydawnictwo Zakonu Pijarów, 1997.

¹⁴ Jerzy Axer, „Latin as a factor in the Polish cultural identity in the period of the First Polish Republic (1500–1800)”, in: *Mare Balticum – mare nostrum: Latin in the Countries of the Baltic Sea (1500–1800): Acts of the Helsinki Colloquium, 16–21 August*, 1992, edited by Outi Merisalo and Raija Sarasti-Wilenius, (*Suomalaisen Tiedeakatemia Toimituksia*, sarja B, nide 274), Jyväskylä: Gummerus Kirjapaino Oy, 1994, p. 157–165; Idem, „Łacina jako język elit. Uwagi wstępne”, in: *Łacina jako język elit*, koncepcja i redakcja naukowa Jerzy Axer, Warszawa: OBTA; Wydawnictwo DiG, 2004, p. 7–14; Idem, „Sytuacja metodologiczna w badaniach nad źródłami łacińskiej języcznymi okresu nowożytnego”, in: *Ibidem*, p. 25–31; Idem, „Łacina jako drugi język narodu szlacheckiego Rzeczypospolitej”, in: *Ibidem*, p. 151–156; Idem, „Neolatynistyka i tożsamość narodowa – przypadek Europy Środkowowschodniej”, in: *Ibidem*, p. 261–270; *Georgii Ticinii ad Martinum*

Gruchalą¹⁵, Jakubą Niedźwiedzių¹⁶ ir dar daugelį kitų. Lietuvoje ir ne tik joje savo darbais neolotyntų pagarbą pelnę Eugenija Ulčinaitė¹⁷;

Cromerum epistulae (a. 1554–1585), e libris manu scriptis collegit ediditque Georgius Axer, Wratislaviae [etc.]: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1975; *Georgii Ticinii ad principes Radziwiłł epistulae (a. 1567–1585)*, e libris manu scriptis collegit ediditque Georgius Axer, Wratislaviae [etc.]: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1980; *Laudatio dramatica clarissimae Firleiorum familiae*, e codice manu scripto Uppsaliensi R 380 edidit, praefatione, apparatu critico, annotationibus instruxit Georgius Axer, (*Bibliotheca Latina Medii et Recentioris Aevi*, vol. 24), Wratislaviae [etc.]: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1989; *Corpus epistularum Ioannis Dantisci*, ps 1: *Ioannis Dantisci epistulae latinae*, vol. 1: *Ioannes Dantiscus' latin letters, 1537*, edited by Jerzy Axer with collaboration of Anna Skolimowska, transcription from manuscript, commentary and annotations by Anna Skolimowska, Warszawa: Ośrodek Badań nad Tradycją Antyczną w Polsce i w Europie Środkowowschodniej; Kraków: Polska Akademia Umiejętności, 2004; *Idem*, ps 4: *Inventory of Ioannes Dantiscus' correspondence*, vol. 1: *Inventory of Ioannes Dantiscus' German-language correspondence, a. 1500–1548*, edited by Jerzy Axer with collaboration of Anna Skolimowska, compared by Tomasz Ososiński, Warszawa: Ośrodek Badań nad Tradycją Antyczną w Polsce i w Europie Środkowowschodniej; Kraków: Polska Akademia Umiejętności, 2007; *Idem*, ps 5: *Respublica Litteraria in action*, vol. 1: *Letters, speeches, poems, inscriptions*, edited by Anna Skolimowska, Warszawa: Ośrodek Badań nad Tradycją Antyczną w Polsce i w Europie Środkowowschodniej; Kraków: Polska Akademia Umiejętności, 2007; *Listowne Polaków rozmowy: List łacińskojęzyczny jako dokument polskiej kultury XVI i XVII wieku: Praca zbiorowa*, pod redakcją Jerzego Axera i Jerzego Mańkowskiego, Warszawa: Fundacja Aletheia, 1992.

¹⁵ Janusz Stanisław Gruchała, *Lucunda familia librorum: Humanisci renesansowi w świecie książki*, Kraków: Universitas, 2002. – Šis ir kiti, mūsų čia nepaminėti, Janušo Gruchalos darbai grindžiami unikaliais autoriaus surinktais, bet iki šiol nepublikuotais duomenimis apie senosios Lenkijos lotyniškas knygas.

¹⁶ Jakub Niedźwiedź, *Nieśmiertelne teatra sławy: Teoria i praktyka twórczości panegiryicznej na Litwie w XVII–XVIII w.*, Kraków: Księgarnia Akademicka, 2003; *Idem*, „Latinitas w kulturze literackiej Wilna XV–XVIII wieku”, in: *Terminus: Półrocznik poświęcony tradycji antycznej w kulturze europejskiej*, rocz. 6, zesz. 2, Kraków, 2005, p. 41–51; *Szesnastowieczne epitalamia łacińskie w Polsce*, przełożył i opatrzył komentarzem Mieczysław Brożek, opracował i wstępem poprzedził Jakub Niedźwiedź, Kraków: Księgarnia Akademicka. Wydawnictwo Naukowe, 1999.

¹⁷ Eugenija Ulčinaitė, *Baroque Literature in Lithuania*, Vilnius: Baltos lankos, 1996 (tas pat liet.: *Lietuvos Baroko literatūra*, Vilnius: Baltos lankos, 1997); *Eadem*, *Lietuvos Renesanso ir Baroko literatūra*, Vilnius, Vilniaus universiteto leidykla, 2001; *Eadem*, „Lithuanian national identity and statehood in the Latin literature of the sixteenth–seventeenth centuries”, in: *Mare Balticum – mare nostrum*, p. 126–138; *Eadem*, „Uniwersytet Wileński jako główny ośrodek kształtowania literatury baroku w Wielkim Księstwie Litewskim”, in: *Barok w Polsce i w Europie Środkowo-Wschodniej: Drogi przemian i osmozy kultur*, Warszawa: [Uniwersytet

be jos, privalu nurodyti neolotynistikos tyrimų pokario Lietuvoje pradininką Marceliną Ročką (1912–1983)¹⁸, Rasą Jurgelėnaitę

Warszawski]. Wydział Polonistyki. Instytut Literatury Polskiej, 2000, p. 85–95; Eadem, „Wydania i recepcja autorów antycznych w wieku XVI–XVIII na Litwie“, in: *Jezuicka ars historica*, Kraków: Wydawnictwo WAM, 2001, p. 573–584; Eadem, „Classical education and specific features of Lithuanian literature in the sixteenth and seventeenth centuries“, in: *Erudition and Eloquence: The use of Latin in the countries of the Baltic Sea (1500–1800)*, edited by Outi Merisalo and Raija Sarasti-Wilenius, (Suomalaisen Tiedeakatemia Toimituksia=Annales Academiae Scientiarum Fennicae, vol. 325), Helsinki: Academia Scientiarum Fennica, 2003, p. 208–217; Eadem, „Mokyklinis jėzuitų teatras – politinio Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teatro dalis“, in: *Literatūra*, 2004, t. 46 (3), p. 75–85; Eadem, „Latinitas jako część litewskiej historii, literatury i kultury“, in: *Terminus*, rocz. 6, zesz. 2, 2005, p. 13–39; Eadem, „Motiejus Kazimiero Sarbievijaus „Lechiada“: imitacijos šaltiniai“, in: *Literatūra*, 2005, t. 47 (3), p. 81–91; Eadem, „Rhetoric in Lithuania in the 16th–17th Centuries: The Paradigms of Catholic and Protestant Didactics“, in: *Das Balticum im sprachgeschichtlichen Kontext der europäischen Reformation*, herausgegeben von Jolanta Gelumbeckaitė, Jost Gippert, (*Bibliotheca Archivi Lithuanici*, t. 4), Vilnius, Lietuvių kalbos instituto leidykla, 2005, p. 111–123; Eadem, „Vilnius in the 16th–18th Centuries Literature of the Grand Duchy of Lithuania: Ancient Topic and its Modifications“, in: *Antiquitas viva: Studia classica*, t. 2, Riga, 2005, p. 129–139; Eadem, „Petrarkos recepcija Lietuvoje“, in: *Literatūra*, 2006, t. 48 (4), p. 53–57; Eadem, „Maciej Kazimierz Sarbiewski – twórca eposu polskiego“, in: *Rzeczy minionych pamięć: Studia dedykowane Profesorowi Tadeuszowi Ulewiczowi w 90. rocznicę urodzin*, pod redakcją Andrzeja Borowskiego i Jakuba Niedźwiedzia, Kraków: Księgarnia Akademicka, 2007, p. 519–532; Eugenija Ulčėnaitė, Albinas Jovaišas, *Lietuvių literatūros istorija: XIII–XVIII amžius*, redaktorius Mikas Vaicekauskas, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2003; *Dainos pasauliui, saulei ir sau=Cantus solo, soli et sibi: Lietuvos XVI–XVII amžiaus poezijos antologija*, sudarė Eugenija Ulčėnaitė; vertė Aleksandra Bendoriūtė [ir kt.; įvad. str. „Renesanso ir baroko poezija“, p. 5–31, parašė Eugenija Ulčėnaitė], Vilnius: Vaga, 1993; Motiejus Kazimieras Sarbievijus, *Lemties žaidimai=Ludi fortunae: Poezijos rinktinė*, parengė, įvadą ir komentarus parašė Eugenija Ulčėnaitė, vertė iš lotynų į lietuvių kalbą Ona Daukšienė [ir kt.], (*Bibliotheca Baltica. Lithuania*), Vilnius: Baltos lankos, 1995; Jonas Vislicietis, *Prūsų karas=Bellum Prutenum*, parengė ir išvertė Eugenija Ulčėnaitė, (*Bibliotheca Baltica. Lithuania*), Vilnius: Mintis, 1997; *Vilniaus pasveikinimas=Gratulatio Vilnae: XVI–XVIII amžiaus tekstų rinkinys*, sudarė, [įvadinį str. „Vilnius XVI–XVIII amžiaus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos literatūroje“, p. 24–70 ir komentarus parašė] Eugenija Ulčėnaitė, vertė Dalia Dilytė [ir kt.], (*Senoji Lietuvos literatūra*, kn. 10), Vilnius, Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2001.

¹⁸ Vertingiausi iš jų paskelbti šio mokslininko raštų rinktinėje, žr.: Marcelinas Ročka, *Rinktiniai raštai*, sudarė ir parengė Mikas Vaicekauskas, (*Senoji Lietuvos literatūra*, kn. 11), Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2002.

(1963–1997)¹⁹, Eglę Patiejūnienę²⁰, Daivą Narbutienę²¹, Skirmantę Šarkauskienę²², Mintautą Čiurinską²³, Astą Vaškeliene²⁴ ir kai kuriuos

¹⁹ Rasa Jurgelėnaitė, *Lotyniškoji laidotuvių poezija: XVI amžiaus pabaigos Vilniaus akademijos tekstų retorinė analizė*, (*Senosios literatūros studijos*), Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1998. – Dar nurodysime vieną šios talentingos anksti mirusios autorės darbą anglų kalba mūsų temai reikšmingame straipsnių rinkinyje: Rasa Jurgelėnaitė, „The First Humanistic Schools in Lithuania During the Sixteenth Century“, in: *Reformation and Latin Literature in Northern Europe*, edited by Inger Ekrem [a.o.], Oslo [a.o.]: Scandinavian University Press, 1996, p. 92–97.

²⁰ Eglė Patiejūnienė, *Brevitas ornata: Mažosios literatūros formos XVI–XVII amžiaus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės spaudiniuose*, (*Senoji Lietuvos literatūra*, kn. 7), Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1998.

²¹ Daiva Narbutienė, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos lotyniškoji knyga XV–XVII a.*, (*Senosios literatūros studijos*), Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2004 (šioje monografijoje apibendrinti duomenys, publikuoti dviejuose LDK lotyniškų knygų sąrašuose: *XVII a. Lietuvos lotyniškų knygų sąrašas=Index librorum Latinorum Lituaniae saeculi septimi decimi*, sudarė Daiva Narbutienė ir Sigita Narbutas, (*Senoji Lietuvos literatūra*, kn. 8), Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1998; *XV–XVI a. Lietuvos lotyniškų knygų sąrašas=Index librorum Latinorum Lituaniae saeculi quinti decimi et sexti decimi*, sudarė Daiva Narbutienė ir Sigita Narbutas, (*Senoji Lietuvos literatūra*, kn. 12), Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2002); *XVI–XVII a. lituanika Lietuvos mokslų akademijos bibliotekoje: Katalogas*, sudarė Daiva Narbutienė, Violeta Radvilienė, Dalia Rauckytė-Bikauskienė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2007.

²² Skirmantė Šarkauskienė, *Lotyniškasis XVI–XVII amžiaus epitalamijas*, Kaunas: Naujasis Lankas, 2003.

²³ Mintautas Čiurinskas, *XVI–XVII amžiaus Lietuvos didžiosios Kunigaikštystės biografistika*, (*Senosios literatūros studijos*), Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2006; *Šv. Kazimiero gyvenimo ir kulto šaltiniai=Casimiriana: Fontes vitae et cultus S. Casimiri*, sudarė, vertė, įvadą ir paaiškinimus parašė Mintautas Čiurinskas, (*Fontes ecclesiastici historiae Lituaniae*; [vol.] 3), Vilnius: Aidai, 2003; *Ankstyvieji šv. Kazimiero „Gyvenimai“=Casimiriana II: Vitae antiquiores S. Casimiri*, sudarė, įvadą ir paaiškinimus parašė Mintautas Čiurinskas, (*Fontes ecclesiastici historiae Lituaniae*; [vol.] 4), Vilnius: Aidai, 2004.

²⁴ Asta Vaškeliene, „XVIII a. Lietuvos lotyniškoji literatūra: kultūrinis ir visuomeninis kontekstas“, in: *Lituanistica*, 2000, Nr. 3/4 (43/44), p. 75–92; Eadem, „Odė XVIII amžiaus Lietuvos lotyniškojoje literatūroje“, in: *Literatūra*, 2001, t. 43 (3), p. 178–190; Eadem, „Lietuvos XVIII amžiaus proginė lotyniškoji literatūra. Baroko literatūrinė tradicija ir Švietimo kanonas panegirikoje“, in: *Komparatyvistika ir kultūros savivoka*, sudarytojos doc. dr. Nijolė Vaičiulėnaitė-Kašeliionienė, Žydronė Kolevinskienė, Vilnius: Vilniaus pedagoginis universitetas, 2004, p. 121–131; Eadem, „Poezijos ir jos žanrų samprata XVIII amžiaus poetikose ir retorikose: Filipo Nereuszo Golańskio poetikos tradiciškumas ir

kitus jauniausios kartos neolotynistus. Baltarusijoje tą patį pasakytu-
me apie Siamioną Padokšį²⁵, Viktorą Doroškevičių
(1949–2003)²⁶, Adamą Maldzį²⁷, Aliaksandrą Žlutką²⁸, Ivaną Sa-
verčanką²⁹, Jakovą Pareckį³⁰, Žaną Nekraševič-Karotkają³¹, Siargejų

modernumas“, in: *Istorijos rašymo horizontai*, p. 225–251; Eadem, „XVIII a. Lie-
tuvos lotyniškųjų epitalamijų ypatumai“, in: *Senosios raštijos profiliai, (Senoji
Lietuvos literatūra*, kn. 20), Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas,
2005, p. 125–158.

²⁵ Сямен Аляксандравіч Падокшын, *Рэформацыя і грамадзянская мысьль
Беларусіі і Літвы: (Вторая половина XVI–начало XVII в.)*, Мінск: Издатель-
ство «Наука и техника», 1970; Idem, *Філасофская думка эпохі Адраджэння ў
Беларусі: Ад Францыска Скарыны да Сяміяна Полацкага*, Мінск: Навука і тэх-
ніка, 1990; Idem, *Беларуская думка ў кантэксте гісторыі і культуры*, Мінск:
Беларуская навука, 2003; Idem, *Этычная думка ў культуры Беларусі XVI–XVII
стст.*, Мінск: «Беларуская навука», 2004.

²⁶ Віктар Іванавіч Дарашкевіч, *Новолатинская поэзія Беларусіі і Літвы:
Первая половина XVI в.*, Мінск: Наука и техника, 1979; Мікола Гусоўскі, *Песня
пра зубра: На лацінскай, беларускай, рускай мовах*, пераклад ма беларускую
мову Я. Семязона, пераклад на рускую мову Я. Парэцкага і Я. Семязона,
пераклад прысвячэння паэмы Боне Сфорца, пасляслоўе, каментары і біб-
ліяграфія В. Дарашкевіча, Мінск: „Мастацкая літаратура“, 1980.

²⁷ Адам Юсіфавіч Мальдзіс, *На скрыжаванні славянскіх традыцый: Літэра-
тура Беларусі пераходнага перыяду*, Мінск: Навука і тэхніка, 1980.

²⁸ Аляксандр Анатол’евіч Жлутко, *Латинская поэзія Беларусіі эпохі про-
свещения: Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата
филологических наук*, Мінск, 1990. – Už šią informaciją dėkojame Žanai
Nekraševič-Karotkajai.

²⁹ Иван Васіл’евіч Саверчанка, *Старажытная паэзія Беларусі: XVI–першая
палова XVII ст.*, Мінск: Навука і тэхніка, 1992; Idem, *Aurea mediocritas: Кніжна-
тэатральная культура Беларусі: Адраджэнне і ранняя барока*, Мінск: „Тэхналогія“,
1998.

³⁰ Якаў Ільч Парэцкі, *Соломон Рысинский=Solomo Pantherus Leucorussus:
Конец XVI–начало XVII века*, Мінск: Издательство БГУ им. В.И. Ленина, 1983;
Idem, *Николай Гусовский*, Мінск: Наука и техника, 1984; Idem, *Ян Вісліцкі*,
Мінск: Універсітэцкае, 1991.

³¹ Жанна Вацлаваўна Некрашэвіч-Кароткая, „„Ave Maria“ новаляцінскай
паэзіі XVI стагоддзя“, in: *Studia philologica: Сборник научных статей*, вып. 4,
Мінск: БГУ, 2001, p. 84–89; Eadem, „Літва, літоўцы, беларусы ў лацінамоўных
паэмах Яна Вісліцкага і Яна Радвана“, in: *Славянскія літаратуры ў кантэксте
сусветнай: Матэрыялы V Міжнароднай навуковай канферэнцыі (Мінск, 16–18
кастрычніка 2001 г.)*, ч. 1, Мінск: БДУ, 2001, p. 122–127; Eadem, „Мікалай Гу-
соўскі і яго паэтычны зборнік у беларускім літаратуразаўстве“, in: *Вестнік
БДУ*, сер. 4, 2002, № 2, p. 31–36; Eadem, „Новолатинская поэзія XVI века
как феномен культуры Великого княжества Литовского“, in: *Сравнительное*

Kavaliova³², Sciapaną Misko³³. Ukrainoje – apie Nataliją Jakovenko³⁴,

литературоведение: Теоретический и исторический аспекты: Материалы Международной научной конференции „Сравнительное литературоведение“ (V Последовские чтения) (Москва, декабрь 2001), Москва: Издательство Московского университета, 2003, р. 289–294; Eadem, „Ягелоны і Вітаўт у лацінамоўнай паэзіі Вялікага княства Літоўскага XVI стагоддзя“, in: *Acta Albaruthenica*, 2003, № 4, р. 205–212; Eadem, „„De presenti bello Prutenico“ – невядомы твор невядомага Яна Вісліцкага“, in: *Studia philologica: Сборник научных статей*, вып. 6, Мінск: БДУ, 2005, р. 40–50; Eadem, „Беларускі паэт Хрыстафор Завіша і яго гераічная паэма „Караламахія“ (Вільня, 1606): да 400-годдзя з часу апублікавання“, in: *Веснік БДУ*, серыя 4, 2006, № 2, р. 62–68; Eadem, „Функция экспозиции в античных эпических поэмах и в латиноязычном поэтическом эпосе Великого княжества Литовского“, in: *Senoji Lietuvos literatūra*, kn. 21, 2006, р. 81–116; Eadem, „Гераічны ідэал у лацінамоўнай эпічнай паэзіі Вялікага Княства Літоўскага эпохі Рэнесансу“, in: *На ўшанаванне памяці Ежы Гедройца: Матэрыялы Міжнароднай навуковай канферэнцыі „Канцэпцыя УЛБ (Україна, Літва, Беларусь) – ад ідэі да рэалізацыі“ (Мінск, 8–10 чэрвеня 2006 г.)*, Мінск: „Кнігазбор“, 2006, р. 154–166; Eadem, „Паэтыка антычнасці і мастацкая практыка беларускіх лацінамоўных паэтаў эпохі Рэнесансу“, in: *Працы кафедры гісторыі беларускае літаратуры Белдзярж-універсітэта: Навуковы зборнік*, вып. 8, Мінск: Права і эканоміка, 2007, р. 33–41; Eadem, „Род Сапегаў у беларускай лацінамоўнай паэзіі позняга Рэнесансу“, in: *Leŭ Sapieha (1557–1633 гг.) і яго час: Зб. навук. арт.*, Гродна: ГрДУ, 2007, р. 314–320; Eadem, „Век эпічнай паэзіі: Carmina heroica ў беларускай, польскай і украінскай літаратурах XVI–першай паловы XVII ст.“, in: *Феномен пагранічча: Польская, украінская і беларуская літаратура – уплывы і ўзаемаўзбагачэнне=Феномен пограничча: Польська, українська та білоруська література – взаємне проникнення і взаємозбагачення=Феномен пограничча: Polska, ukraińska i białoruska literatura – wzajemne przenikanie i wzbogacanie*: Зборнік артыкулаў, Мінск: „Кнігазбор“, 2008, р. 42–58; Ян Вісліцкі, *Пруская вайна=Ioannis Visliciensis Bellum Prutenum: На лацінскай і беларускай мовах*, уклад., перакл., камент. Ж.В. Некрашэвіч-Кароткай, Мінск: Прапілеі, 2005. – Už šią informaciją dėkojame Žanai Nekraševič-Karotkajai.

³² Сяргей Валер’евіч Кавалеў, *Гераіка-эпічная паэзія Беларусі і Літвы канца XVI ст.*, Мінск: Універсітэцкае, 1993; Idem, *Гісторыя беларускай літаратуры: Другая палова XVI ст.: Курс лекцый*, Мінск: БДУ, 2005; Idem, *Літаратура Беларусі позднага Рэнесансу: Жанры, творы, асобы*, Мінск: ВТАА «Права і эканоміка», 2005; Idem, *Станаўленне польскамоўнай паэзіі ў полілінгвістычнай літаратуры Беларусі эпохі Рэнесансу*, Мінск: БДУ, 2002.

³³ Сцяпан Міхайлавіч Міско, *Школьны тэатр Беларусі XVI–XVIII стст.: Вучэб. дапам. студэнтаў філал. і гуманітар. спецыяльнасцей ВНУ*, Мінск: Тэсей, 2000.

³⁴ Наталя Миколаївна Яковенко, *Паралельний світ: Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI–XVII ст.*, Київ: Критика, 2002.

Vladimirā Litvinovā³⁵ ir Andrieju Sodomorā³⁶, Rusijoje – Ilją Goleniščevā-Kutuzovā (1904–1969)³⁷, Aleksandrā Lipatovā³⁸, Anā Choroškevič³⁹ ir kt., Estijoje – Vilemā Altojā (1898–1975) ir Aino Valmetā (1928–1993)⁴⁰, o Latvijoje – Ojarā Zanderī⁴¹.

Kitaip atrodo senesniųjų laikų (XIII–XV a.) regiono lotyniškosios kultūros tyrimai. Kalbant apie *Latinitatis* atsiradimo mūsų regione ir jos pirmojo – rankraštinio – laikotarpio tyrimus, taip pat jos paveldo publikavimą, reikia pasakyti, kad čia regiono mokslininkų įdirbis nebėra toks vienodai gausus. Visomis svarbiausiomis paveldo recepcijos kryptimis: renkant žinias apie lotyniškus rankraščius ir skelbiant įvairias bibliografines rodykles, tiriant regiono *Latinitatis*

³⁵ Володимир Дмитрович Литвинов, *Ренесансний гуманізм в Україні: Ідеї гуманізму епохи Відродження в українській філософії XV–початку XVII століття*, Київ: Вид-во Соломії Павличко „Основи“, 2000; Idem, *Католицька Русь: Внесок українців католицького віросповідання в духовну культуру України XVI ст.: Історико-філос. нарис*, Київ: Український Центр духовної культури, 2005.

³⁶ Микола Гусовський, *Пісня про зубра*, з латинської мови переклав Андрій Содомира, Рівне: Рівненське міське об'єднання товариства «Просвіта» ім. Тараса Шевченка, 2007.

³⁷ Илья Николаевич Голенищев-Кутузов, *Славянские литературы*, Москва: Художественная литература, 1973; Idem, *Средневековая латинская литература Италии*, Сретенск: Межконфессиональный центр историко-филологических исследований, 2000.

³⁸ Александр Владимирович Липатов, *Формирование польского романа и европейская литература: Средневековье, Возрождение, Барокко*, Москва: Наука, 1977; Idem, *Литература в кругу шляхетской демократии: (Позднее барокко. Просвещение. Предромантизм)*, Москва: ИСБ, 1993; *Барокко в славянских культурах*, редакционная коллегия: А.В. Липатов [и др.], Москва: Издательство «Наука», 1982.

³⁹ Анна Леонидовна Хорошкевич, „Сигизмунд Герберштейн и его „Записки о Московии““, in: Сигизмунд Герберштейн, *Записки о Московии*, пер. с нем. А.И. Малеина и А.В. Назаренко, Москва: Издательство Московского университета, 1988, p. 7–45.

⁴⁰ Villem Altoa, Aino Vallmet, *17.sajandi ja 18.sajandi alguse eestikeelne juhuluule*, Tallinn: Kirjastus „Eesti raamat“, 1984; *Lääne-Euroopa XIV–XVIII sajandi luulet*, koostanud Villem Altoa ja Liidia Kaljuvee, Tartu: [Tartu Riiklik Ülikool], 1966; *Renessansi kirjanduse antoloogia*, [koostanud ja kommenteerinud V. Altoa, eessõna A. Kurtina, H. Rajamets, tõlkinud Ü. Torpats e.a.], Tallinn: Eesti raamat, 1984.

⁴¹ Ojars Zanders, *Senās Rīgas grāmatniecība un kultūra Hanzas pilsētu kopsakarā (13.–17.gs.)*, Rīga: Zinātne, 2000; Idem, *Tipogrāfs Mollīns un viņa laiks: Pirmās Rīgas iespiestās grāmatas, 1588–1625*, Rīga: Zinātne, 1988.

paminklus ir juos publikuojant, daugiau yra nuveikę kolegus lenkai⁴². Jų darbus papildo čekų mokslininkai, paskelbę puikių sintetinio turinio monografijų, be kurių šiandien negali išsiversti nė vienas šia tema besidomintis humanitaras⁴³. Lietuvoje dėmesį Viduramžių

⁴² Iš gausių vertingų publikacijų paminėsime kai kurias, mūsų akimis, svarbesnes: Barbara Miodońska, *Małopolskie malarstwo książkowe, 1320–1540*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 1993; Teresa Michałowska, *Średniowiecze, (Wielka historia literatury polskiej)*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 1995; Edward Potkowski, *Książka rękopiśmienna w kulturze Polski z Włochami w wiekach średnich i renesansie*, Kraków: Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, 1984; Idem, *Książka i pismo w średniowieczu: Studia z dziejów kultury piśmiennej i komunikacji społecznej*, Pułtusk: Akademia Humanistyczna imienia Aleksandra Gieysztora, 2006; Krzysztof Ożóg, *Uczeni w monarchii Jadwigi Andegaweńskiej i Władysława Jagiełły (1384–1434)*, Kraków: Polska Akademia Umiejętności, 2004; Tadeusz Ulewicz, *Iter Romano-Italicum Polonorum, czyli O związkach umysłowo-kulturalnych Polski z Włochami w wiekach średnich i renesansie*, Kraków: Universitas, 1999; Idem, *Z kultury duchowej polskiego średniowiecza*, Kraków: Collegium Collumbinum, 2003; Idem, *Sarmacja: Studium z problematyki słowiańskiej XV i XVI w.=Sarmatia: A study in fifteenth- and sixteenth-century Slavonic issues. Zagadnienie sarmatyzmu w kulturze i literaturze polskiej: (Problematyka ogólna i zarys historyczny)=Sarmatianism in Polish culture and literature: A general and historical outline*, Kraków: Collegium Collumbinum, 2006 ir kt. Šaltinių publikacijas vainikuoja Jano Długošo kronikos leidimas (*Joannis Długosii Annales seu Cronicae inclyti Regni Poloniae*, lib. 1–12, Varsaviae: Państwowe Wydawnictwo Naukowe; Cracoviae: Polska Akademia Umiejętności, 1964–2005) ir šio Viduramžių literatūros paminklo vertimas į lenkų kalbą (*Jana Długosza Roczniki czyli Kroniki sławnego Królestwa Polskiego*, ks. 1–12, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1961–2006), o žodynininkų darbą reprezentuoja Viduramžių lotynų kalbos tezauras, tiesa, dar nebaigtas leisti – turime toms, apimančius A–R raides bei S raides pradžia: *Słownik łaciny średniowiecznej w Polsce=Lexicon mediae et infimae Latinitatis Polonorum*, t. 1–8, Wrocław: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich, 1953–2008.

⁴³ Ivan Hlaváček, *Das Urkunden- und Kanzleiwesen des böhmischen und römischen Königs Wenzel (IV.) 1376–1419: Ein Beitrag zur spätmittelalterlichen Diplomatie*, Stuttgart: Hiersemann, 1970; Idem, *Knihy a knihovny v českém středověku: (Studie k jejich dějinám do husitství)*, Praha: Karolinum, 2005; Idem, *Středověké soupisy knih a knihoven v českých zemích: Příspěvek ke kulturním dějinám českým*, Praha: SPN, 1966; Idem, *Úvod do latinské kodikologie*, 2 dopl. vyd., Praha: Karolinum, 1994; Pavel Spunar, *Česká bastarda: Pokus o vysvětlení vztahu české bastardy k ostatním písmům gotickým a k vývoji českého umění vytvořeného*, Praha, 1951; Idem, *Kultura českého středověku*, Praha: Odeon, 1987; Jana Nechutová, *Česko-latinská literatura středověku do r. 1300*, Brno: Masarykova univerzita, 1997; Eadem, *Latinská literatura českého středověku: Do roku 1400*, Praha: Vydalo nakladatelství Vyšehrad, spol. s r.o., 2000; Eadem, *Die lateinische Literatur des Mittelalters in Böhmen*, aus dem Tschechischen übersetzt von Hildegard Boková und Vaclav Bok, Köln: Böhlau, 2007; Eadem, *Středověká latina*, Brno: Masarykova univerzita, 1995.

rankraštiniam paveldui liudija kai kurie Leono Valkūno (1914–1990) vertimai⁴⁴, Rimanto Jaso (1929–2002) parengtas pergamentų katalogas⁴⁵, į lietuvių kalbą išversta Vygando Marburgiečio *Naujoji Prūsijos kronika*⁴⁶, Stepheno C. Rowello⁴⁷, Dariaus Antanavičiaus, Dariaus Barono, Artūro Dubonio, Liudo Jovaišos, Rimvydo Petrausko⁴⁸, taip pat kai kurie Rimos Cicėnienės darbai⁴⁹, Rusijoje – kai kurios monografijos, šaltinių publikacijos ir keletas pastaraisiais metais išėjusių katalogų, kuriuose gali būti vertingos lituanistinės medžiagos⁵⁰.

⁴⁴ Petras Dusburgietis, *Prūsijos žemės kronika*, parengė, įvadą ir paaiškinimus parašė, žemėlapij sudarė Romanas Batūra, vertė Leonas Valkūnas, (*Lituanistinė biblioteka*, [kn.] 23), Vilnius: Vaga, 1985.

⁴⁵ *Pergamentų katalogas=Каталог пергаментов*, sudarė Rimanatas Jisas, Vilnius: LTSR Mokslų akademijos Centrinė biblioteka, 1980.

⁴⁶ Vygandas Marburgietis, *Naujoji Prūsijos kronika*, vertė Rimantas Jisas, mokslinis redaktorius Kęstutis Gudmantas, (*Lituanistinė biblioteka*), Vilnius: Vaga, 1999.

⁴⁷ *Chartularium Lithuaniae res gestas magni ducis Gedemine illustrans=Gedimino laiškai*, tekstus, vertimus bei komentarus parengė S.C. Rowell, Vilnius: Leidykla Vaga, 2003.

⁴⁸ Darius Baronas, *Trys Vilniaus kankiniai: Gyvenimas ir istorija=Tres martyres Vilnenses: Vita et historia: (Istorinė studija ir šaltiniai)*, Vilnius: Aidai, 2000; „The three martyrs of Vilnius: A fourteenth-century martyrdom and its documentary sources“, in: *Analecta Bolandiana*, 2004, t. 122, p. 83–134; Darius Baronas [a.o.], *Christianity in Lithuania*, Vilnius: Aidai, 2002; *Krikščionybės Lietuvoje istorija*, sudarytojas Vytautas Ališauskas, autoriai: Darius Baronas [ir kt.], Vilnius: Aidai, 2006; *Lietuvos didžiojo kunigaikščio Aleksandro Jogailaičio dvaro sąskaitų knygos (1494–1504)*, parengė Darius Antanavičius ir Rimvydas Petrauskas, Vilnius: Pilių tyrimo centras „Lietuvos pilys“, 2007; *Mindaugo knyga: Istorijos šaltiniai apie Lietuvos karalių*, parengė ir į lietuvių kalbą išvertė Darius Antanavičius, Darius Baronas, Artūras Dubonis, Rimvydas Petrauskas, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2005. – Dar nurodysime vieno iš šios talentingos kartos autoriaus veikalą, pagal chronologiją priskirtiną prie Naujųjų laikų literatūros studijoms skirtų reikšmingesnių tyrimų: Darius Antanavičius, *Lietuvio bajoro „Dešimtmetis Livonijos karas“ (1610 m.) ir jo autorius*, Vilnius: Žara, 2006.

⁴⁹ Nurodysime vieną – reikšmingiausią – Rimos Cicėnienės darbą: rankraštinų giesmyių išsamius bibliografinius aprašus, sukurtus vykdant projektą „ECH: TOPICC – Įrankiai nykstančios kultūros paveldo išsaugojimui, tyrimui ir intelektinės nuosavybės teisių tvarkymui“, paskelbtus svetainėje „Musicalia“ adresu www.musicalia.lt.

⁵⁰ Людмила Ильинична Киселева, *О чем рассказывают средневековые рукописи: (Рукописная книга в Западной Европе)*, Ленинград: «Наука». Ленинградское отделение, 1978; *Западноевропейская рукописная и печатная книга XIV–XV вв.: Кодикологический и книговедческий аспекты*, Ленинград: Наука.

Baltarusijoje Viduramžių *Latinitatis* paminklai paminimi Viačaslavo Čamiarickio⁵¹ ir Aliaksandro Brazgunovo⁵² tyrimuose, taip pat kitų mokslininkų darbuose. Vis dėlto kalbėti apie stambesniais mastais įsisavintą lotyniškosios rankraštinės knygos paveldą tiek Lietuvoje, tiek ir kaimyninėse valstybėse būtų per drąsu ir per ankstyva.

Aukščiau išvardinti autoriai ir jų tyrimai yra žinomi specialistams. Ši aplinkybė leidžia be ilgesnio įvado pereiti prie kai kurių probleminių dalykų, ligšioliniuose tyrimuose aptartų menčiau arba net ir iš viso nepaliestų. Tokie mums atrodo literatūros paminklo atribucijos, Lietuvos lotyniškosios raštijos genezės ir jos santykio su rusėniškąja bei lenkiškąja rankraštine kultūra, taip pat jos periodizacijos klausimai.

Kad ir kur atsiradęs Viduramžiais, lotyniškosios raštijos artefaktas būna dvilypis. Dėl priklausymo Europos *Latinitas* apskritai jis pasižymi universaliu pobūdžiu, leidžiančiu jį neblogai suprasti ir interpretuoti, vadinasi, ir įsisavinti bet kuriam lotyniškosios oikumenės gyventojui. Na, o dėl savo genezės jis pasižymi tam tikromis lokaliomis savybėmis, leidžiančiomis jį įsisavinti pirmiausia tam tikroje tos oikumenės vietoje greičiau nei kitur. Manome, kad taip atsitinka dėl simbolinės figūros, kuria tos lokalioms vietoms gyventojai laiko kurį nors paminklą, statuso suteikimo tam paminklui. Iš tiesų tai Sarbėvijaus poetikos ar Kojalavičiaus herbyno lotyniškas rankraštis yra ir bus svarbesnis Abiejų Tautų Respublikos, o ne, pavyzdžiui, Habsburgų

Ленинградское отделение, 1985; Eadem, *Письмо и книга в Западной Европе в Средние века: (Лекции по латинской палеографии и кодикологии)*, С.-Петербург: Дмитрий Буланин, 2003; Eadem, *Латинские рукописи XIII века: (Описание рукописей Российской национальной библиотеки)*, С.-Петербург: Дмитрий Буланин, 2005; Наталия Васильевна Варбанец, Владимир Сергеевич Люблинский, *Античные авторы в изданиях XV века: Каталог*, под редакцией Я.М. Боровского, С.-Петербург: Дмитрий Буланин, 2007.

⁵¹ Вячаслаў Антонавіч Чамярыцкі, *Беларускія летапісы як помнікі літаратуры: Узнікненне і літаратурная гісторыя першых зводаў*, Мінск: Навука і тэхніка, 1969.

⁵² Аляксандр Уладзіміравіч Бразгунюў, *Перекладная белетрыстыка Беларусі XV–XVII стагоддзяў*, Мінск: «Беларуская навука», 2007.

Ispanijos kultūra savą tapatybę grindžiančiai tradicijai. Panašiai galima svarstyti, vertinant karaliaus Aleksandro Jogailaičio ar kanclerio Alberto Gostauto rankraštinio lotyniško maldyno reikšmę. Čia kyla atribucijos klausimas: kokių pagrindų kultūros istorikas atrenka lotyniškosios raštijos jūroje tuos artefaktus, kūrėjus ir įvykius, kurie pirmiausia yra svarbūs kuriai nors nacionaline vadinamai kultūros tradicijai. Esame toli nuo minties, kad žinome atsakymą į čia išskeltą klausimą. Vis dėlto savu metu į jį atsakėme, pasiūlę tokią atranką atlikti, paisant dviejų kriterijų: vieno kintamojo ir vieno nekintamojo. Kintamuoju dydžiu būtų valstybės teritorija, mūsų atveju – Lietuvos Didžioji Kunigaikštija, o nekintamuoju – kūrėjo pilietybė, apibrėžianti jo santykį su Kunigaikštija⁵³. Vadinasi, mus čia domintų visa, kas buvo perkurta, kitaip įsisavinta ar sukurta Kunigaikštijoje arba jos piliečių joje ir už jos ribų.

Dabar dėl Lietuvos lotyniškosios raštijos genezės ir jos santykio su rusėniškąja, lenkiškąja ar dar kitokia raštija. Svarstant apie *Latinitatis* atėjimą į Lietuvą, neišvengiamai tenka atsakyti į klausimą, ką dera pasirinkti pagrindų atskaitai, arba aikštele visuomenės literatūrinių lūkesčių horizontams apžvelgti. Jei žvelgsime iš Europos vakarinės dalies (Romos, Prahos ir Krokuvos), Viduramžių Lietuvoje regėsime tokių lotyniškosios raštijos reiškinių, kurie bendrame visos *Latinitatis* kontekste genezės laikotarpiu neatrodys išskirtiniai, ardantys,

⁵³ Daugiau apie tai žr.: Daiva Narbutienė, Sigitas Narbutas, „Įvadas“, in: XVII a. Lietuvos lotyniškų knygų sąrašas=*Index librorum Latinorum Lituaniae saeculi septimi decimi*, p. 7–8 („Foreword“, in: *ibid.*, p. 12–14; „Wstęp“, in: *ibid.*, p. 18–20; „Введение“, in: *ibid.*, p. 23–25); Eidem, „Įvadas“, in: XV–XVI a. Lietuvos lotyniškų knygų sąrašas=*Index librorum Latinorum Lituaniae saeculi quinti decimi et sexti decimi*, p. 7–11 („Foreword“, in: *ibid.*, p. 20–24; „Wstęp“, in: *ibid.*, p. 33–38; „Введение“, in: *ibid.*, p. 47–52). Tokia pozicija dar išdėstyta: Daiva Narbutienė, „XVI–XVIII a. lituanikos objekto problema“, in: *Knygotyra*, 1999, t. 35, p. 9–17; „Senoji Lietuvos MA bibliotekos lituanika“, in: XVI–XVII a. lituanika Lietuvos mokslų akademijos bibliotekoje=*Lithuanica saeculi sexti decimi et septimi decimi ex Bibliotheca Academiae Scientiarum Lituaniae: Katalogas*, sudarė Daiva Narbutienė, Violeta Radvilienė, Dalia Rauckytė-Bikauskienė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2007, p. viii–ix („The Old Lituania in the Library of the Lithuanian Academy of Sciences“, in: *ibid.*, p. xviii–xix).

jaukiantys ar kitaip veikiantys visuomenės literatūrinių bei kultūrinių lūkesčių horizontą. Jei žvelgsime iš žemyno rytinės dalies (Konstantinopolio, Kijevo ir Maskvos), Lietuvos lotyniškosios raštijos galime nė nepamatyti. Ją mums užstos graikiškoji ir rusėniškoji, kaip tai regime iš nemažos dalies kolegų baltarusių, ukrainiečių ir rusų šiaip jau puikių darbų. Kad galėtume tinkamai ir deramai įvertinti ir Lietuvos lotyniškuosius, ir graikiškuosius, ir rusėniškuosius, taip pat lietuviškuosius, lenkiškuosius ir t. t. artefaktus, turime Lietuvos *Latinitatis* nelaikyti arba neegzistuojančiu, arba vien tik periferiniu kultūros reiškiniu. Pravartu į ją pažvelgti kaip į tam tikrą lokalų europinės *Latinitatis* centrą. Tai turi prasmę, jei norėsime teisingai įvertinti *Latinitatis* raidą Europoje ir Lietuvos lotyniškosios kultūros reikšmę viso žemyno kultūros raidoje Naujaisiais laikais: XVII–XVIII amžiuje iš Lietuvos, pirmiausia iš joje veikusios jėzuitų akademijos ir ištiso kolegijų tinklo į Rytus plito lotyniškosios kultūros banga ir tuos Rytus veikė, keitė bei skatino intelektiniams mainams, kūrybinėms varžytuvėms, kultūrinėms inovacijoms ir t. t.

Mėginimas žiūrėti į lotyniškąją raštiją iš Vilniaus mums pirmiausia reiškia genezės siejimą su valstybingumo užuomazgomis. Stepheno C. Rowello parengtas minėtas seniausiųjų valstybės raštų: valdovų privilegijų, jų korespondencijos, donacinių raštų, taip pat liudijimų iš viena laikės istoriografijos, sąvadas rodo, kad valstybės raštijos pradžia XIII amžiaus viduryje buvo lotyniška, o ne rusėniška ar lenkiška. Tai ir suprantama. Lotynų, o ne kita kalba, lotyniškąja, o ne kita raštija bent jau nuo VI amžiaus Europoje buvo pagrįstas ir katalikų tikėjimas, ir Romos Bažnyčios visokeriopa veikla, ir Katalikų Bažnyčių rėmusios Šventosios Romos imperijos valdovų politinė, kultūrinė ir kitokia įvairi raiška⁵⁴. Apskritai kone kiekvienos modernios tautinės Europos valstybės raštijos pradžia buvo ne kokia kita, o lotyniška. Gausiose

⁵⁴ Istorikų tvirtinimu, per V a. po Kr. lotynų kalba pakeitė graikų kalbą visoje Vakarų liturgijoje, žr.: Daniel Sheerin, „The Liturgy“, in: *Medieval Latin: An Introduction and Bibliographical Guide*, edited by F.A.C. Mantello and A.G. Rigg, Washington, D.C.: The Catholic University of America Press, 1999, p. (ML, p. 169).

italų, ispanų, prancūzų, vokiečių, lenkų karalijose ir kunigaikštijose po krikšto vienur ilgiau, kitur trumpiau buvo kuriama pirmiausia ir daugiausia lotyniškai. Ir laikotarpis iki pirmųjų tų valstybių raštų vadinamosiomis nacionalinėmis kalbomis yra panašus kaip senojoje Lietuvoje: jis sudaro nuo dviejų iki keturių šimtų metų.

Ką dar mums duoda bandymas iš Viduramžių Lietuvos, o ne kaimyninio kultūros arealo įvertinti lotyniškąją kultūrą? Manome, kad, tik dairydami iš Lietuvos, galėsime bent jau šiuo laikotarpiu užduoti nemažai klausimų, svarbių sutvirti mūsų moderniąją tapatybę. Pavyzdžiui, atrodo reikšminga paklausti, kada Lietuvą pasiekė Vulgata ar Romos mišiolas, nuo kada čia giedotos Petrarkos lotyniškos psalmės, skaityti Pikolominio geografiniai, Valos filologiniai, Boetijaus ar Italijos neoplatonikų filosofiniai veikalai. Kada senojoje Lietuvoje pasirodo savarankiškų originalių kūrėjų, savo darbais, veikalais ir grožinės literatūros kūriniais pelniusių pripažinimą Europoje ir taip pasidariusių Europos *Latinitatis* dalimi? Ir ar galima priimti, atsižvelgus į Lietuvos *Latinitatis* kūrėjus ir visą jos literatūrą, kai kurių kolegų vertinimą apie *Latinitatis* nereikšmingumą šiuolaikiniam pasauliui, galop – apie jos pabaigą ir mirtį?.. Kaip matome, klausimų ratas gali būti labai platus, todėl, mūsų nuomone, laikytinas perspektyviu būsimiems filologiniams tyrimams ir reikšmingiems ateities darbams.

Kad ir kaip gaila, kol kas atsakymų į šiuos klausimus paiešką turime palikti ateičiai: ji dabar mus nuvestų prie dalykų, nesudarančių pagrindinės šito straipsnio temos. Kad galėtume bent provizoriškai aptarti Lietuvos lotyniškosios raštijos periodizacijos klausimus, turime grįžti prie *Latinitatis* kaip terpės nacionalinėms raštijoms atsirasti, tai yra prie jos pavidalų pačiu ankstyvuoju laikotarpiu po atsiradimo. Kokia ji, toji terpė? Kokia buvo toji Europos *Latinitas*, su kuria privalėjo susidurti ir, kaip toliau matysime, po krikšto susidūrė taip pat ir pirmoji baltų genčių sukurta valstybė?

Paisydami pirmiausia *Latinitatis* raštijos pavidalų, paskirties ir turinio, turime nurodyti, kad visą jos literatūros kompleksą sudarė

ne viena, o keletas svarbių dalių. Kalbėdami apie religinę literatūrą, nurodysime sakraliuosius raštus⁵⁵ (Šventąjį Raštą, Vulgatą), taip pat liturginę (benedikcionali, brevijoriai, evangelijoriai, giesmynai ir himnynai (antifonalai, gradualai, psalmynai), horarijai, maldynai, manualai, martirologijai, mišiolai, oficijolai, oracijonaliai, pasijonaliai, pontifikalai, procesijonaliai, ritualai), bažnytinę (homilijoriai, pamokslų rinkiniai, postilės, skaitiniai), teologinę (Bažnyčios Tėvų ir Mokytojų teologiniai veikalai, ištraukų iš tokių veikalų antologijos), istoriografinę (Euzebijaus Cezariečio *Kronika*, Pauliaus Orozijaus *Istorijų prieš pagonis septynios knygos*, Kasiodoro *Trijų dalių Bažnyčios istorija*, Bedos Garbingojo *Anglų tautos Bažnyčios istorija* ir kt.), juridinę (kanonų teisės veikalai, dekretalijos), kanceliarinę (popiežių, kitų Bažnyčios hierarchų raštai, laiškai ir kt.) raštiją ir religinę literatūrą *sensu stricto* (biografistika, epigraminė bei epinė poezija). Pasaulietinės literatūros erdvėje išskirsime antikinę (pirmiausia minėtini Aristofanas, Aristotelis, Cezaris, Ciceronas, Ezopas, Hesiodas, Homeras, Horacijus, Katulas, Ksenofontas, Livijus, Ovidijus, Platonas, Plutarchas, Ptolemajas, Seneka, Svetonijus, Tacitas, Teokritas, Tukididas, Vergilijus ir kt.), Viduramžių didaktinę bei enciklopedinę (Alberto Didžiojo *Liber aggregationis*, Izidoriaus Seviliečio *Etimologijos*, Mykolo Škoto *Liber physiognomiae* ir kt.), filologinę (Prisciano *Gramatikos vadovas*, Dantės Aligjerio *Apie liaudies iškalbą*, Lorenco Valos *Apie lotynų kalbos graškumą*, Džovonio Piko dela Mirandolos *Aukso laiškai giminaičiams*, Erazmo Roterdamičio *Patarlės* ir kt.), filosofinę (Boetijaus *Filosofijos paguoda*, Jono Škoto Eriugenos *Apie gamtos suskirstymą*, Petro Abeliario *Taip ir ne*, Rodžerio Beikono *Didysis veikalas*, Jono Dunso Škoto *Oksfordo veikalas*, Viljamo Okamo

⁵⁵ Čia vartojame terminą, kurį pasiūlė, remdamasis teksto autoriaus ir adresato santykiu, Sergejus Temčinas straipsnyje apie senosios Lietuvos rusėnų raštiją; plačiau apie tai žr.: Sergejus Temčinas, „Bažnytinės knygos rusėnų kalba ir religiniai identitetai slaviškose Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos žemėse XIV–XVIII a.: stačiatikių tradicija“, in: *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos tradicija ir paveldo dalybos*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2008, p. 133.

Visos logikos sqvadas, Dantès Aligjerio *Apie monarchiją*, Lorenzo Valos *Svarstymai apie dialektiką* ir kt.), grožinę (vagantų poezija, Frančesko Petrarkos *Afrika*, *Apie įžymiuosius žmones, Laiškai*, Erazmo Roterdamiečio *Pagiriamasis žodis kvailybei* ir kt.), heraldinę (Metju Periso (Matthew Paris), Heidelbergo giesmyno, Gelre's rinkinio, Šv. Kristoforo iš Arlberto brolijos rinkinio, Šeiblerio, Jano Dlugošo ir kitų herbynai), istoriografinę (Grigaliaus Tūriečio *Frankų istorija*, Otono iš Freizingo *Apie dvi valstybes*, Žano Fruasaro *Kronikos*, Filipo de Komino *Memuarai* ir kt.), kosmografinę bei geografinę (Enėjo Silvijo Pikolominio *Europa*), juridinę (*Justiniano kodeksas, Digestai, Institucijos, Novelos* ir kt.) ir kanceliarinę (gausūs *artis dictaminis* vadovėliai ir kt.) literatūrą.

Visa ši raštijos ir literatūros jūra tuoj po krikšto turėjo užlieti pasuktinę kurį laiką dar sakymu, o ne rašymu grįstas kultūros tradicijas puoselėjusią neofitų šalį. Kuo galima pasiremti, ieškant argumentų, įrodymų ir duomenų, patvirtinančių tokią nuostatą? Į akis krinta minėti pirmieji krikštą priėmusio Mindaugo dokumentai, išduoti XIII amžiaus viduryje. Jie yra ne graikiški ar rusėniški, o lotyniški. Taigi lietuvių raštijos pradžia yra lotyniška – tai yra tokia, kaip ir daugelio Vakarų ir Vidurio Europos valstybių, atsiradusių Viduramžiais. Tai suprantama: priėmęs krikštą iš Romos, Mindaugas atvėrė vartus Vakarų krikščionių *Latinitas* suformuotiems valstybės ir Bažnyčios raiškos būdams, komunikavimo įgūdžiams bei priemonėms ir t. t. Neturime žinių apie sakralinę raštiją bei liturgines knygas, turėjusias pasiekti Mindaugo Vilnių, įsteigus čia katalikų vyskupiją. Tačiau tokių žinių turime iš vėlesnio laikotarpio – 1387 ir 1417 metų, iš Aukštaitijos ir Žemaitijos krikšto, taip pat kai kurių vienuolių kūrimosi Lietuvoje ir pirmųjų dar negausių katalikiškų parapijų veiklos laikotarpių. Žvelgdami į religinės ir pasaulietinės raštijos erdvę ir registruodami vien mokslinėje literatūroje per pastarąjį šimtmetį paskelbtus duomenis apie lotyniškas rankraštines knygas Lietuvoje, rasime abiejų raštijų visų rūšių ir žanrų pavyzdžių.

Sakralieji raštai. Svarbiausiai religinės raštijos daliai apibūdinti pasitelkėme šį kalbininko, slavų kultūros istoriko Sergejaus Temčino pasiūlytą terminą. Kokių duomenų apie Šventraščio, pirmiausia Vulgatos, buvimą šiandien turime? Vieną jo nuorašą turėjo andainykštis Naugarduko vaivada ir būsیمasis Didžiosios Kunigaikštijos kancleris Albertas Gostautas († 1539): rankraštinė Vulgata nurodyta 1510–1511 metais sudarytame ir į Lietuvos Metriką įrašytame jo knygų sąrašė⁵⁶. Nežinoma, kada, kur ir kieno šis nuorašas sukurtas. Daugiau duomenų turime apie dar vieną Šventraščio tekstą, kitados priklausiusį LDK arklidininkui Boguslavui Radvilai (1620–1669), o dabar saugomą Torūnės universiteto bibliotekoje. Tai XII amžiaus Biblijos nuorašas, greičiausiai sukurtas Kelne, Šv. Pantaleono vienuolyne⁵⁷. Vilniaus universiteto bibliotekoje būta XIV a. greičiausiai Lenkijoje sukurto Biblijos rankraščio, vėliau atitekusio Romos katalikų dvasinei akademijai, o iš jos – Rusijos Mokslų akademijos bibliotekai Peterburge (saugojimo šifras F № 199)⁵⁸.

⁵⁶ Kęstutis Gudmantas, „Alberto Goštauto biblioteka ir Lietuvos metraščiai“, in: *Knygotyra*, 2003, t. 41, p. 9–24. – Šiame darbe remiamės Gudmanto pozicija dėl LM esančio 1510–1511 metų įrašo su knygų sąrašu ir to sąrašo priskyrimo Gostautui. Lenkų kultūros istorikams tokia atribucija žinoma (savu metu ją kaip hipotezę iškėlė Konstantinas Jablonskis), tačiau nepriimta visuotinai. Dažniau nurodoma, kad minėtame 1510–1511 metų įrašė kalbama apie didžiojo kunigaikščio knygų rinkinį (Alodia Kawecka-Gryczowa, Barbara Miodońska). Tokios nuomonės laikosi kai kurie rusų mokslininkai (Sergejus Žemaitis). Nemanome, kad tokia nuomonė esmingai pakeis Lietuvos lotyniškųjų rankraštinių knygų apžvalgą, net jei ilgainiui paaiškės, kad Jablonskis ir Gudmantas buvo neteisūs, – ir didieji kunigaikščiai, ir jų kancleris pirmiausia susiję su senąja Lietuva ir yra neatsiejama jos civilizacijos dalis.

⁵⁷ *Dawne Bible w zbiorach Biblioteki uniwersyteckiej w Toruniu: Rękopisy. Stare druki: Wystawa zorganizowana z okazji 350-lecia Colloquium Charitativum, Toruń 13–27.10.1995*, Toruń: Uniwersytet Mikołaja Kopernika, 1995, p. 15. Ši žinia greičiausiai kalba ne tik apie svarbų rankraštinių sakralinių tekstų, bet ir apie vertingą bibliofilinių artefaktų.

⁵⁸ *Латинские рукописи Библиотеки Академии Наук СССР: Описание рукописей латинского алфавита X–XV вв.*, составитель Людмила Ильинична Киселева, Ленинград: «Наука». Ленинградское отделение, 1978, p. 36–38 (už nuorodą į šią knygą dėkojame Rimai Cicėnienei). Dar nurodysime, kad iš tos pačios Akademijos rinkinių į Rusijos MAB pateko 1485 m. sukurtas Biblijos nuorašas

Liturginiai raštai sudaro gausiausiai paliudytą lotyniškų rankraš-
tinių knygų dalį. XI–XII a. klasikinę pavidalą įgavo viena iš labiausiai
liturgijoje paplitusių knygų, o būtent *brevijorius*. Žinią apie vieną
tokią rankraštinę knygą turime iš pačios XIV a. pabaigos. 1398 me-
tais savo brevijorių testamentu katedrai užrašė pirmasis Vilniaus
vyskupas Andriejus († 1398)⁵⁹. Be jo, vyskupas katedrai užrašė dar
du mišiolus, tris pontifikalus, psalmyną ir kai kurias kitas neįvardytas
liturgines knygas⁶⁰.

Seniausias *evangelijoriaus* fragmentas datuojamas V amžiaus po
Kr. pabaiga ar VI amžiaus po Kr. pradžia. Galimas dalykas, kad per
senąją Lietuvą į Peterburgą pateko vienas evangelijorius, XI–XII
amžiuje sukurtas istorinėje Dalmatijoje (Kotoro mieste), vėliau
priklausęs Romos katalikų dvasinei akademijai, o dabar saugomas
Rusijos MAB Peterburge (saugojimo šifras F № 200)⁶¹.

Giesmynų ir *himnynų* šeimai priklauso keli antifonalai ir gra-
dualai, paliudyti XV–XVI a. šaltiniuose, ir dar keli, išlikę iki mūsų
dienų Lietuvos ir kaimyninių valstybių bibliotekose. Aprašydamas
bernardinų kūrimąsi Lietuvoje, tėvas Janas iš Komorovo mini, kad
1479 m. nenurodytos rūšies giesmyną Tikocino bernardinams pado-
vanojo jų vienuolyną fundavęs Kijevo vaivada Martynas Gostautas
(† po 1483)⁶². Vieną gradualą Polonkos Šv. Petro ir Povilo bažny-
čiai 1490 m. testamentu užrašė Polonkos kuratas Petras⁶³. Lietuvos

čekų k., žr.: *ibid.*, p. 40–41. Visai įmanoma, kad ir šis Viduramžių sakraliosios
raštinijos paminklas Peterburgą pasiekė per senąją Lietuvą.

⁵⁹ *Kodeks dyplomatyczny katedry i diecezji wileńskiej=Codex diplomaticus Ecclesiae
cathedralis necnon dioeceseos Vilnensis*, t. 1: (1387–1507), wydali ks. Jan Fijałek i Wła-
dysław Semkowicz, (Wydawnictwa Komisji Historycznej Pol. Akademii Umiejętności,
nr. 81), Kraków: Nakładem Polskiej Akademii Umiejętności, 1948, p. 58.

⁶⁰ *Ibid.*, p. 56, 58.

⁶¹ *Латинские рукописи Библиотеки Академии Наук СССР*, p. 63–65.

⁶² Joannes de Komorowo, *Memoriale Ordinis Fratrum Minorum a fr. Ioanne de
Komorowo compilatum*, wydali Xawery Liske i Antoni Lorkiewicz, (*Pomniki dzie-
jowe Polski=Monumenta Poloniae historica*, t. 5), Lwów: W komisie Księgarni Gub-
rynowicza i Schmidta, 1888, p. 224.

⁶³ *Kodeks dyplomatyczny katedry i diecezji wileńskiej*, p. 431. Polonka – miestelis ne-
toli Naugarduko; kuratas – kunigas, valdantis parapiją, esančią prie vienuolyno.

mokslų akademijos bibliotekoje saugomas 1469–1494 m. Vilniaus bernardinų vienuolyne sukurtas antifonalas⁶⁴ ir du gradualai leidžia kalbėti apie reikšmingas permainas Lietuvos rankraštinės lotyniškos knygos raidoje: antroje XV a. pusėje Lietuva iš manuskriptų vartotojos tampa taip pat ir jų kūrėja. Dar vienas lotyniškas gradualas, sukurtas XIV a. Vokietijoje ir galbūt kadaise buvęs Lietuvoje, šiandien saugomas Rusijos MAB Peterburge (saugojimo šifras F. № 205)⁶⁵.

Horarijų šeimai atstovauja mažiausiai du mokslinėje literatūroje ne vienąsyk minėti ir išsamiai aptarti manuskriptai. Abu jie susiję su karaliene Bona (1494–1557), kitados jai priklausė, todėl literatūroje vadinami *karalienės Bonos horarijais* (lenk. *godzinki królowej Bony*). Abu jie išliko iki mūsų dienų. Vienas, sukurtas XV a. pabaigoje Italijoje, saugomas Varšuvoje, karališkosios pilies rinkiniuose („w zbiorach zamku królewskiego w Warszawie“; „ma w zbiorach zamkowych sygnaturę inwentarżową 2010/40/84“)⁶⁶, o kitas, sukurtas apie 1527–1528 m. Stanislovo Samostrelniko dirbtuvėse, šiuo metu saugomas Oksforde, Bodlio bibliotekoje (ms Douce 40/21614)⁶⁷. Taip pat nurodysime ir vadinamąjį *karaliaus Vladislovo IV horarijų* – puošnią rankraštinę knygą, sukurtą Prancūzijoje iki 1530 metų,

⁶⁴ MAB RS – f. 22-102. Čia naudojames MAB Rankraščių skyriaus vedėjos Rimos Cicėnienės informacija, reikšdami už tai jai nuoširdų dėkingumą. Antifonalas žinomas mokslinėje literatūroje: jį mini tiek lietuvių (pavyzdžiui, Arvydas Pacevičius, „Skriptorius ir raštinių kultūra Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje“, in: *Tipas ir individas Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kultūroje*, (Acta Academiae artium Vilnensis=Vilniaus dailės akademijos darbai, [t.] 24), sudarytojos Jolita Liškevičienė, Tojana Račiūnaitė, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2002, p. 38), tiek ir lenkų (pavyzdžiui, Barbara Miodońska, *Małopolskie malarstwo książkowe, 1320–1540*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 1993, p. 241) autoriai.

⁶⁵ Į pastarąją jis pateko iš Romos katalikų dvasinės akademijos, žr.: *Латинские рукописи Библиотеки АН СССР*, p. 81–82.

⁶⁶ Urszula Borkowska, *Królewskie modlitewniki: Studium z kultury religijnej epoki Jagiellonów (XV i początek XVI wieku)*, (Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego: *Źródła i monografie*; [t.] 177), Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, 1999, p. 13, 126–128.

⁶⁷ Taip datuojama minėtoje kn.: Barbara Miodońska, *Małopolskie malarstwo książkowe, 1320–1540*, p. 240. Urszula Borkowska nurodo 1521–1527 metus, žr. Urszula Borkowska, *Królewskie modlitewniki*, p. 128.

pagal legendą priklausiusią karaliui Vladislavui IV (1595–1648), o 1805 metais Lietuvos didžiojo maršalkos Romano Ignaco Potockio (1750–1809) padovanotą kunigaikštieniui Izabelei Čartoriskai (1746–1835; šis horarijus šiandien saugomas Lenkijos nacionalinio muziejaus Čartoriskių bibliotekoje, ms 2945 II)⁶⁸.

Kalbėdami apie vyskupo Andriejaus testamentu Vilniaus katedrai paliktas knygas, paminėjome jo *mišiolus*. Žinių apie šios rūšies liturgines knygas esama gana daug. Funduodamas Tikocino vienuolyną, Martynas Gostautas 1479 m. bernardinams padovanojo kelis mišiolus⁶⁹. 1490 m. savo mišiolą Šv. Petro ir Povilo bažnyčiai testamentu užrašė minėtas Polonkos kuratas Petras⁷⁰. Beje, apie toje bažnyčioje jau buvusias kelias šios rūšies liturgines knygas kalbama viename 1483 m. donaciniame rašte⁷¹. Mišiolų būta taip pat pasauliečių rinkiniuose. Iš Lietuvos Metrikos žinome, kad dvi tokias liturgines knygas turėjo minėtasis Albertas Gostautas⁷². Prie mišiolų šliejasi dar vienos rūšies liturginės knygos, o būtent *maldynai*. Apie juos taip pat esama vertingų liudijimų. Anksčiausi žinomi maldynai (lenk. *modlitewniki*) priklausė karaliaus Kazimiero IV Jogailaičio (1427–1492) sūnums: Čekijos ir Vengrijos karaliui Vladislavui II Jogailaičiui (1456–1516)⁷³, Lenkijos karaliams Aleksandrui (1460–1506)⁷⁴ bei Žygimantui I

⁶⁸ Barbara Miodońska, Katarzyna Płonka-Balus, *Puławska kolekcja rękopisów iluminowanych księżnej Izabeli Czartoryskiej: Wystawa ze zbiorów Biblioteki Książąt Czartoryskich, 28 września–28 października 2001*, Kraków: Muzeum Narodowe w Krakowie, 2001, p. 36.

⁶⁹ Joannes de Komorowo, *Memoriale Ordinis Fratrum Minorum*, p. 224.

⁷⁰ *Kodeks dyplomatyczny katedry i diecezji wileńskiej*, p. 431.

⁷¹ *Ibid.*, p. 391: Petras Chotka-Žibartas Polonkos Šv. Petro ir Povilo bažnyčiai užrašė grūdų dešimtinę; dokumente minimi bažnyčioje esantys mišiolai.

⁷² Kęstutis Gudmantas, „Alberto Goštauto biblioteka ir Lietuvos metraščiai“, p. 23: „49) didelis mišiolas pergamentinis rašytinis“, „50) kitas mažas mišiolas surašytas pergamente“.

⁷³ Urszula Borkowska, *Królewskie modlitewniki*, p. 77–88. Maldynas sukurtas Čekijoje 1475–1480 m.; saugomas Jogailos universiteto bibliotekoje (rkps 4289), in: *ibid.*, p. 13, 77.

⁷⁴ *Ibid.*, p. 89–96. Maldynas sukurtas 1491 m. Jano Zlotkovskio, apie tai žr.: Barbara Miodońska, *Małopolskie malarstwo książkowe, 1320–1540*, p. 240; Urszula Borkowska, *op. cit.*, p. 89. Jis išlikęs ir šiandien saugomas Britų bibliotekoje

Senajam (1467–1548)⁷⁵ ir šventajam Kazimierui (1458–1484)⁷⁶. Mūsų laikus taip pat pasiekė Alberto Gostauto maldynas⁷⁷.

Prie šių rankraštinių knygų pridedame dar vieną, iš šaltinių žinomą *Mišių bei maldų formulių* vardu (*Formulae missarum et orationum*). Ji buvo sukurta Vokietijoje po 1423 metų; XVII amžiuje *Mišių bei maldų formulės* buvo saugomos Vilniaus jėzuitų akademijos bibliotekoje, iš jos pateko į Romos katalikų dvasinės akademijos rinkinius, o iš pastarosios – į Rusijos MAB Peterburge (saugojimo šifras O. № 180)⁷⁸.

Liturginėms knygoms dar priklauso *pasijonalai*, *pontifikalai* ir *psalmynai*. Apie pasijonalų šeimą byloja kelios nuorodos. 1398 m. Jogaila ir Jadvyga pavedė Karūnos pakancleriui Klemensui iš Moskoževo parūpinti tokią knygą ir padovanojo ją neseniai įkurtai Vilniaus katedrai; šis pasijonalas buvo ne kas kita, o garsioji Jokūbo Voraginečio *Aukso legenda, arba Šventųjų skaitiniai*⁷⁹. Vieną šio veikalo egzempliorių savo rinkinyje turėjo minėtasis Gostautas⁸⁰. Bernardinų istorikas Kamilis Kantakas mini, kad 1483 m. tėvas Stanislovas (*Stanislaus Magister, sive Polonus*) savo kapitulai pri-

Londonė (ms add. 38603), žr.: Barbara Miodońska, *op. cit.*, p. 240; Urszula Borkowska, *op. cit.*, p. 13, 90.

⁷⁵ *Ibid.*, p. 96–111. Vienių specialistų teigimu, jis sukurtas 1524 m., žr.: Barbara Miodońska, *op. cit.*, p. 240; kitų – apie 1520–1528 Stanislovo Samostrelniko dirbtuvėse, žr.: Urszula Borkowska, *op. cit.*, p. 13, 97. Jis išlikęs ir šiandien saugomas Britų bibliotekoje Londonė (ms add. 15281), žr.: Barbara Miodońska, *op. cit.*, p. 240; Urszula Borkowska, *op. cit.*, p. 13, 99.

⁷⁶ Maldynas neišlikęs, tačiau, specialistų nuomone, turėjo būti, žr.: Urszula Borkowska, *op. cit.*, p. 59.

⁷⁷ Vienių specialistų teigimu, jis sukurtas 1528 m., žr.: Barbara Miodońska, *op. cit.*, p. 240; kitų – apie 1520–1528 Stanislovo Samostrelniko dirbtuvėse, žr.: Urszula Borkowska, *op. cit.*, p. 97. Jis išlikęs ir šiandien saugomas Bavarijos valstybiniame muziejuje Miunchene (ms 3663), žr.: Barbara Miodońska, *op. cit.*, p. 240; Urszula Borkowska, *op. cit.*, p. 13, 58 (išnašoje), 99.

⁷⁸ *Латинские рукописи Библиотеки АН СССР*, p. 68–69.

⁷⁹ *Kodeks dyplomatyczny katedry i diecezji wileńskiej*, p. 57; Marian Plezia, „Wstęp“, in: Jakub de Voragine, *Złota legenda: Wybór*, tłumaczyła z języka łacińskiego Janina Pleziowa, wyboru dokonał, wstępem, przypisami i posłowiem opatrzył Marian Plezia, Warszawa: Prószyński i S-ka, 2000, p. 44.

⁸⁰ „52) knyga *Historia Lombardica*“, žr.: Kęstutis Gudmantas, *op. cit.*, p. 11, 23.

statęs *Švento Stanislovo gyvenimą*, kurio reikėję šį šventąjį labai gerbusiems lietuviams⁸¹. Aukščiau minėjome, kad tris savo pontifikalus ir vieną psalmyną Vilniaus katedrai 1398 m. testamentu užrašė vyskupas Andriejus. Apie psalmynus turime daugiau žinių. 1430 X 21 Trakuose pasirašytu dokumentu didysis kunigaikštis Vytautas (apie 1350–1430) Vilniaus vyskupui Motiejui (vyskupiją valdė 1422–1453) užrašė savo Ihumenio valdą, už tai įpareigodamas jį išlaikyti katedros psalmininkus ir Šv. Mykolo altoriaus, prie kurio palaidota jo žmona didžioji kunigaikštienė Ona, altaristus, o dalį pajamų skyrė vyskupo stalui ir katedros kanauninkų išlaikymui. Dokumente minimas psalmynas⁸². Vienas psalmynas, sukurtas XV a. 8 deš. Nyderlanduose, mūsų laikus pasiekė Čartoriskų rinkiniuose. Kartu su aukščiau minėtu horarijumi ši knyga kitados priklausė iš Lietuvos kilusiam mokslininkui, rašytojui ir visuomenės veikėjui Julijonui Ursinui-Nemcevičiui (1758–1841). 1804 m. jis psalmyną padovanojo kunigaikštieni Izabelei Čartoriskai, o horarijų – Ignacui Potockiui, iš kurio tas pateko į Pulavus⁸³.

Bažnytinių raštų turėjo būti kiekvienoje bažnyčioje ir vienuolyne, tačiau kol kas mes turime apie juos labai nedaug žinių. Minėtasis brolis Janas iš Komorovo nurodo, kad Martynas Gostautas Tikocino bernardinams padovanojo išsamiau neapibūdintų pamokslų knygų⁸⁴. Keletas pamokslų rinkinių (*sermones de tempore, sermones alii de tempore, sermones de sanctis*) minimi Medininkų kanauninko Martyno teste, datuotame 1490 m.⁸⁵ Kęstutis Gudmantas spėja, kad vieną

⁸¹ „Przekonawszy, że Litwini mają wielką cześć dla ś. Stanisława, przerobił tegoż żywot z Długosza i pracę swoją przedłożył kapitule r. 1483“, žr.: Kamil Kantak, *Bernardyni Polscy*, t. 1: 1453–1572, Lwów: Nakładem Prowincji Polskiej OO. Bernardynów, 1933, p. 171.

⁸² *Kodeks dyplomatyczny katedry i diecezji wileńskiej*, p. 135.

⁸³ Barbara Miodońska, Katarzyna Płonka-Bałus, *Puławska kolekcja rękopisów iluminowanych księżnej Izabeli Czartoryskiej*, p. 46. Psalmynas saugomas Čartoriskų bibliotekoje (ms 3023 I).

⁸⁴ Joannes de Komorowo, *Memoriale Ordinis Fratrum Minorum*, p. 224.

⁸⁵ *Codex Mednicensis seu Samogitiae dioecesis*, ps 1: (1416.II.13–1609.IV.2), collegit Paulus Jatulis, Roma: Academia Lituana Catholica Scientiarum, 1984, p. 124.

tokį rinkinį taip pat turėjęs Albertas Gostautas ir kad šios rūšies knyga įrašyta minėtame 1510–1511 m. sąrašė⁸⁶.

Teologiniai raštai kol kas užima kelias pozicijas. XV amžiuje sukurtą puikų gausiai papuoštą šv. Atanazo (apie 295–373) *Raštų* nuorašą Vilniaus pilies bibliotekoje turėjo didysis kunigaikštis Žygimantas Augustas. Kažkuriuo metu tarp 1533 ir 1539 metų šią knygą jis padovanojo Vilniaus vyskupui Jonui iš Lietuvos kunigaikščių. Šv. Atanazo *Raštai* prieš Antrąjį pasaulinį karą buvo Varšuvoje, priklausė Zamojskių ordinacijos bibliotekai ir žuvo kartu su kitais jos rinkiniais karui baigiantis⁸⁷. Šv. Brigitos Švedės *Aprėiskimus*⁸⁸ ir *Errores Judaeorum ex Talmud extracti* arba Jano Sakrano *Elucidarius errorum ritus Ruthenici* (galbūt šio veikalo santrauką *Errores atrocissimorum Ruthenorum*)⁸⁹ savo bibliotekoje turėjo Gostautas. Jano Škliareko *Summula aurea* XVII a. pradžios nuorašo būta Vilniaus bernardinų vienuolyne⁹⁰. Dar turime nurodyti vieną teologinių raštų sąvadą, pasiekusį mūsų dienas Rusijos MAB (saugojimo šifras F. № 203), tačiau sukurtą 1469 metais Italijoje (Romoje), XVI a. pabuvusį Lenkijoje, o XVIII a. priklausiusį Vilniaus jėzuitų akademijos bibliotekai⁹¹. Iš reikšmingesnių šio sąvado veikalų nurodysime šiuos: šv. Bazilijaus Didžiojo „Prieš Eunomijų“ („Adversus Eunomium. Transl. Georgius Trapezuntinus“), „Apie

⁸⁶ „51) prologas“, žr.: Kęstutis Gudmantas, „Alberto Goštauto biblioteka ir Lietuvos metraščiai“, p. 23.

⁸⁷ Alodia Kawecka-Gryczowa, *Biblioteka ostatniego Jagiellona: Pomnik kultury renesansowej*, Wrocław [i in.]: Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo, 1988, p. 32.

⁸⁸ „54) knyga Šv. Birgitos aprėiskimai“, žr.: Kęstutis Gudmantas, *op. cit.*, p. 11, 23.

⁸⁹ „58) knyga *Errores*“, žr.: *ibid.*, p. 23.

⁹⁰ „Co do treści swojej to Summula Aurea stanowi podręcznik nabożności bernardyńskiej i sposobu życia zakonnego, mając przytem na uwadze nowicjuszów“, žr.: Kamil Kantak, „Najważniejsze rękopisy franciszkańskie bibliotek wileńskich“, in: *Ateneum Wileńskie: Czasopismo naukowe, poświęcone badaniom przeszłości ziem W.X. Litewskiego*, wydanie Wydziału III Towarzystwa Pryjaciół Nauk w Wilnie, redaktor Kazimierz Chodynicki, rok 5, zes. 15, Wilno: Odbito czcionkami drukarni „Znicz“, 1928, p. 178; Idem, *Bernardyni Polscy*, p. XXI; apie rankraštį daugiau: Idem, „Najważniejsze rękopisy franciszkańskie bibliotek wileńskich“, p. 177–179.

⁹¹ *Латинские рукописи Библиотеки АН СССР*, p. 137–139.

Šventąją Dvasią“ („De Spiritu Sancto ad sanctum Amphilochium Iconij episcopum“), šv. Kirilo Aleksandriečio „Švenčiausiosios Trejybės lobynas“ („Thesaurus de Sancta et Consubstantiali Trinitate“) ir šv. Grigaliaus Nazianziečio „Šventųjų Bazilijaus ir Atanazo gyvenimai“ („Vitae sanctorum Basilii et Athanasii e beato Gregorio Nazianzeno a Georgio Trapezuntio conversae“).

Apie *istoriografinius raštus* kol kas žinių neturime, nors neabejojame, kad tokių turėjo būti. Šiek tiek duomenų išliko apie *juridinius veikalus*. Jie minimi 1490 m. Medininkų kanauninko Motiejaus testamente⁹². Galima spėti, kad čia kalbama apie Inocento IV (1200–1254) sudarytą popiežių teisinių aktų (dekretalijų) sąvadą ar jo garsiųjų komentarų *Apparatus in quinque libros decretalium* santrauką (pavyzdžiui, rankraštis tokiu pavadinimu saugomas Austrijos nacionalinėje bibliotekoje Vienoje, pagal jo aprašą anglų k.: *Summa on the Decretales*, lat. 2242⁹³; veikalas pirmąkart išspausdintas Strasbūre 1478 m.). Greičiausiai popiežiaus Bonifaco VIII (1235–1303) *Šeštoji dekretalijų knyga* paminėta Gostauto knygų sąrašė⁹⁴.

Visai mažai duomenų turime apie *kanceliarinius raštus* ir *religinę literatūrą*, nors neabejojame, kad tokių kūrinių lotyniškų rankraščių XIII–XVI a. Lietuvoje turėjo būti. Iš mokslinės literatūros žinome, kad septynių psalmių, sukurtų Frančesko Petrarkos (1304–1374), tekstai buvo perrašyti ir išliko aukščiausiai minėtame karaliaus Aleksandro maldyne⁹⁵.

Baigiant religinės rankraštinės knygos apžvalgą, būtina pridėti, jog Viduramžiais apščiai būta sąvadų, sudėtų iš įvairių žanrų veikalų. Vienas toks rinkinys, pavadintas *Miscellanea*, pasiekė mūsų dienas Rusijos MAB (saugojimo šifras F. № 204)⁹⁶. Paskiri jo rankraščiai datuojami 1427, 1435 ir 1439 metais; sąvado kilmės vieta – Vokietija; XVIII amžiuje jis

⁹² *Codex Mednicensis seu Samogitiae dioecesis*, p. 124.

⁹³ Nurodoma pagal: http://faculty.bemidjistate.edu/bmcmanus/Research/lawmss_ve-z.html, žiūrėta 2008-08-27.

⁹⁴ „43) kanonų teisės knygos *sext*“, žr.: Kęstutis Gudmantas, *op. cit.*, p. 11, 23.

⁹⁵ „K. 1–15. „Francisci petrarce poete laureate psalmi septem““, žr.: Urszula Borkowska, *op. cit.*, p. 90.

⁹⁶ *Латинские рукописи Библиотеки АН СССР*, p. 134–137.

saugotas Vilniaus jėzuitų akademijos bibliotekoje, iš jos atiteko Romos katalikų dvasinei akademijai ir buvo pervežtas į Sankt Peterburgą. Iš įdomesnių ir vertingesnių šio sąvado dalių paminėsime „Istoriją apie Varlaamą ir Juozapatą“, pseudo Euzebijaus (Johannes de Novoforo) „Apie Jeronimo mirtį“, pseudo Augustino „Laišką apie šv. Jeronimo prakilnumą“ ir Petrarkos veikalą, pavadintą „De otio religiosorum ad fratres majoris carthusie“ („Apie dvasininkų atvangą kartūzų broliams“), labiau žinomą kiek kitu pavadinimu – „De otio religioso“.

Apie pasaulietinio turinio lotyniškus raštus, buvusius Lietuvoje, žinių pateikia keli šaltiniai. *Antikinę literatūrą* kol kas daugiausia reprezentuoja mokslinėje literatūroje žinomas lietuvių humanisto, teologo ir pedagogo Abraomo Kulviečio (apie 1510–1545) knygų sąrašas, ne kartą skelbtas ir jau aptartas knygotyrininkų bei literatūros istorikų⁹⁷. Beveik nekyla abejonų, kad jo turėti Antikos autorių veikalai buvo ne rankraštinės knygos, bet spaudiniai. Vis dėlto tikėdamiesi, kad ilgainiui atsiras žinių apie lotyniškus antikinės literatūros nuorašus, buvusius XIII–XVI a. Lietuvoje, ir manydami, kad jie kol kas geriausiai apibūdina Viduramžių Lietuvos išsilavinusio elito literatūrinį lūkesčių horizontą, čia pateiksime bent jų nomenklatūrą. Taigi Abraomo Kulviečio bibliotekos sąrašė, sudarytame po jo mirties, nurodyti (abėcėlės tvarka; praleidžiame tas nuorodas apie autorių ir kūrinių, prie kurių sąrašą sudaręs asmuo pažymėjo, kad knyga buvusi graikų kalba): „28. *Aesopus graece et latine*“, „8. *Apuleius cum commentario Beroaldi*“, „10. *Aristoteles de historia animalium*“, „38. *Aristotelis ethica latine*“, „57. *Physica Aristotelis*“, „58. [Aristoteles], *Quaestiones de anima*“, „36. *Cato de re rustica. Columella*“, „65. *Cato. Glarianus*“, „22. *Cicero de senectute et somnio Scipionis*“, „54. *Paradigmata Ciceronis*“, „6. *Dioscorides graece et latine*“, „26. *Tragoediae Euripidis*“, „27. *Euripidis Rhesus*“, „15. *Hesiodus cum commentario*“, „23. *Hesiodus*“, „74. *Hesiodus*“.

⁹⁷ „[Abraomo Kulviečio bibliotekos knygų sąrašas]“, in: *Lietuvių literatūros istorijos chrestomatija: Feodalizmo epocha*, redagavo Kostas Korsakas ir Jurgis Lebedys, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1957, p. 479–480; Marcelinas Ročka, „Abraomo Kulviečio bibliotekos autoriai ir knygos“ ir „Abraomo Kulviečio bibliotekos pobūdis“, in: *Idem, Rinktiniai raštai*, p. 71–84, 85–94.

„17. *Commentarius in Hesiodum*“, „5. *Homerus cum commentario*“, „62. *Horatii epistolarum libri duo*“, „34. *Isocrates. Varro*“, „14. *Lactantius*“, „20. *Luciani una pars*“, „2. *Plinius. Livius*“, „46. *Plutarchus de educatione liberorum*“, „16. *Ptolomaei geographici libri*“, „33. *Ptolomaeus cum tabulis*“, „32. *Sophoclis tragoediae*“, „30. *Theocritus*“, „42. *Theocritus cum commentario*“, „53. *Valerius Maximus*“, „59. *Postillae latinae. Virgilius*“, „19. *Xenophontis opera in duas partes*“. Prie šio sąrašo turime pridėti dar vieną Antikos autorių: kažkokių istoriko Juozapo Flavijaus (37–po 95 m. po Kr.) veikalų būta Gostauto bibliotekoje⁹⁸.

Šias negausias žinias apie Antikos autorių kūrinių nuorašus galime papildyti nuorodomis į kai kuriuos Rusijos MAB lotyniškus rankraščius. Pavyzdžiui, šioje bibliotekoje mūsų dienas pasiekė Plinijaus *Gamtos istorijos* nuorašas, sukurtas XV a. Italijoje, vėliau priklausęs Nesvyžiaus Radvilų bibliotekai, o iš ten po Pirmojo Abiejų Tautų Respublikos padalijimo patekęs į Peterburgą⁹⁹.

Kalbėdami apie kitas pasaulietinės raštijos rūšis, galime kol kas pasiremti irgi vienu šaltiniu – ką tik paminėtu 1510–1511 m. Gostauto knygų rinkiniu, išsamiai aptartu Kęstučio Gudmanto. Andainykštis Naugarduko vaivada turėjo kelis *Viduramžių didaktinius ir enciklopedinius raštus*: šv. Alberto Didžiojo (apie 1200–1280) veikalą *Liber aggregationis, seu Liber secretorum Alberti Magni*¹⁰⁰ ir Mykolo Škoto (XIII a.) *Liber physiognomiae*¹⁰¹. Iš grožinės literatūros jo rinkinyje būta kelių prozos kūrinių: *Aleksandro romano*¹⁰², Dikčio Kretiečio *Apie Trojos karą* bei Dareto Frygo *Apie Trojos žlugimą*¹⁰³ ir Gvido Kolonos *Trojos sugriovimo istorijos*¹⁰⁴. Iš *heraldinių raštų* jis turėjo galbūt Jano Dlugošo (1415–1480) veikalą *Lenkijos Karalystės*

⁹⁸ „56) Ezopo (?) knygos“, žr.: Kęstutis Gudmantas, *op. cit.*, p. 23.

⁹⁹ *Латинские рукописи Библиотеки АН СССР*, p. 179–181.

¹⁰⁰ „59) Alberto Didžiojo knygos“, žr.: *ibid.*, p. 12, 23.

¹⁰¹ „60) *Fizionomijos knygos*“, žr.: *ibid.*, p. 12, 23.

¹⁰² „57) knyga *Aleksandrija*“, žr.: *ibid.*, p. 23.

¹⁰³ „55) knygos apie Troją“, žr.: *ibid.*, p. 23.

¹⁰⁴ „61) kita *Troja*, parašyta kunigaikščio Grigaliaus“, žr.: *ibid.*, p. 23.

*herbai*¹⁰⁵ (sukurtas 1464–1480) ir dar vieną tiksliai neapibūdinamą šios rūšies knygą¹⁰⁶. Iš *Viduramžių istoriografijos veikalų* jo turėtas galbūt Vernerio Rolevinko (1425–1502) *Amžių ryšulys (Fasciculum temporum)*¹⁰⁷. Iš *juridinių raštų* – greičiausiai turėjo didžiojo Karūnos kanclerio Jano Laskio (1456–1531) parengtą pirmąjį Lenkijos įstatymų rinkinį, vadinamąjį Laskio statutą¹⁰⁸, taip pat *Pirmąjį Lietuvos Statutą* (Lauryno nuorašą)¹⁰⁹, o iš *medicinos* – galbūt Viduramžiais plačiai paplitusį *Sveikatos sodą (Hortus sanitatis)*¹¹⁰.

Prie šių kūrinių turime pridėti dar keletą žinomų iš kitų šaltinių. Vertingą rankraštinių *geografijos* veikalą: kartografo iš Genujos Batistos Anjezės (Battista Agnese, apie 1500–1564) *Atlas nauticus*, sukurtą apie 1540 m. Italijoje, apie 1567 m. dovanų gavo ir savo bibliotekoje turėjo Žygimantas Augustas¹¹¹. Reikšmingas *heraldikos* veikalas: vadinamasis Arsenalo, arba Pauliaus Alėniškio, herbynas, saugomas Paryžiaus Arsenalo bibliotekoje (Bibliothèque de l’Arsenal, ms 1114)¹¹². Kalbant apie *Viduramžių istoriografijos* kūrinius, dėmesio nusipelno informacija apie tai, jog vienas lietuvis Krokuvoje apie 1470 m. turėjo Krokuvos vyskupo Vincento Kadlubeko (apie 1150–1223) *Lenkų kroniką*¹¹³.

¹⁰⁵ „45) riterių knygos, pavadinimu *Herbynas*“, žr.: *ibid.*, p. 14, 23.

¹⁰⁶ „46) kitos rašytinės riterių knygos“, žr.: *ibid.*, p. 23.

¹⁰⁷ „53) knyga *Fasciculum*“, žr.: *ibid.*, p. 13, 23

¹⁰⁸ „44) knygos *Lenkijos Karūnos statutai*“, žr.: *ibid.*, p. 12, 23.

¹⁰⁹ Apie tai žinių suteikia kitas šaltinis: *Pirmasis Lietuvos Statutas*=Первыи Литовскуи Статуты, t. 1, d. 1: *Paleografinė ir tekstologinė nuorašų analizė*, Stanislovas Lazutka, Edvardas Gudavičius, Vilnius: Mintis, 1983, p. 95–103. Lauryno nuorašas padarytas Alberto Gostauto sekretoriaus Lauryno iš Poneco Krokuvos pilyje 1530–1531 m. (*ibid.*, p. 98). Jis išliko iki mūsų laikų: nuo 1776 m. šis Lietuvos juridinės kultūros paminklas saugomas Šulpfortės vidurinės mokyklos bibliotekoje (*ibid.*).

¹¹⁰ „47) vaistų knygos“, žr.: Kęstutis Gudmantas, *op. cit.*, p. 14, 23.

¹¹¹ Alodia Kawecka-Gryczowa, *Biblioteka ostatniego Jagiellona*, p. 299. Šis atlasas išliko ir yra saugomas Jogailos universiteto bibliotekoje (rps nr 1886; *ibid.*).

¹¹² „Redakcja ilustrowana *Klejnotów Królestwa i rycerstwa polskiego* Jana Długosza (herbarz, tzw. Arsenalski), XVI w.“, žr.: Barbara Miodońska, *Małopolskie malarstwo książkowe, 1320–1540*, p. 241.

¹¹³ „Tas pats Stanislovas [iš Lietuvos] toje pačioje byloje kaip užstatą paliko Vincento [Kadlubeko] kroniką“, įrašas datuotas 1470 II 3, žr.: Waclaw Urban, Sigitas Lūžys, *Cracovia Litanorum saeculis XIV–XVI=Lietuvių Krokova XIV–XVI amžiais*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1999, p. 44, 45.

Spėjama, kad Žygimanto II Augusto bibliotekai kadaise priklausė dar keli mūsų laikus pasiekę lotyniški rankraštiniai istoriografijos veikalai: *De rebus Sigismundi Augusti Poloniae regis a. 1552–1558* ir *Rerum Transilvanicarum acta... a. 1552–1555* (Jogailos UB, Krokuvė – rps DD IV 44; DD IV 45)¹¹⁴. XVIII amžiuje jėzuitų Slucko kolegijos bibliotekoje buvo saugomas Dlugošo *Lenkijos istorijos* nuorašas, datuojamas XVI a. antruoju–trečiuoju dešimtmečiais. XIX a. šis lenkų istoriografijos paminklas atsidūrė Vilniaus universitete, iš jo pateko į Romos katalikų dvasinės akademijos rinkinius ir su pastaraisiais atsidūrė Peterburge; šiandien jis saugomas Rusijos MAB¹¹⁵.

Kalbant apie *juridinę raštiją*, būtina nurodyti dar vieną *Pirmojo Lietuvos Statuto* lotynišką tekstą, vadinamąjį Pulavų nuorašą, sukurtą XVI a. 4 deš. pabaigoje galbūt Lenkijoje¹¹⁶. 1553 m. Žygimanto Augusto bibliotekai atiteko pirmi 13 vadinamųjų *Acta Tomiciana* tomų, o likę 6 – 1558 m. Aliodija Kavecka-Gričova spėja, kad jie kurį laiką galėjo būti saugomi Vilniuje¹¹⁷. Iš *filologinių raštų* galima nurodyti Žygimanto Augusto bibliotekininko Stanislovo Košuckio († 1559) sudarytą rankraštinių dalies karaliaus bibliotekos katalogą *Index alphabeticus librorum iurisprudentiae in bibliotheca d. Sigismundi II Augusti, Polonorum regis, 1553*¹¹⁸. Grožinei literatūrai šioje bibliotekoje atstovauja Filipo Kalimacho (Filippo Buonaccorsi, 1437–1496) kūrybinių rankraščių: jų rinkinį apie 1553 m. Žygimantui Augustui padovanojo Krokuvos kanauninkas,

¹¹⁴ Alodia Kawecka-Gryczowa, *op. cit.*, p. 301.

¹¹⁵ Описание рукописного отдела Библиотеки Академии Наук СССР, т. 6: Рукописи латинского алфавита XVI–XVII вв., составитель И.Н. Лебедева, Ленинград: «Наука». Ленинградское отделение, 1979, p. 24–25. – Už nuorodą į šią knygą dėkojame Rimai Cicėnienei.

¹¹⁶ *Pirmasis Lietuvos Statutas*, p. 104–120. Pulavų nuorašas nuo XIX a. antros pusės saugomas Lenkijos MA bibliotekoje Kurnike (*ibid.*, p. 120).

¹¹⁷ Alodia Kawecka-Gryczowa, *op. cit.*, p. 299.

¹¹⁸ „Spis poprzedza przedmowa Koszutkiego zaopatrzona datacją i podpisem: „Vilnae XVI Calen. Iunij Anno a natiuitate Christi M.D.LIII Stanislaus Koszucki Mtis R. Bibliothecar.““, Alodia Kawecka-Gryczowa, *op. cit.*, p. 67. Katalogas pasiekė mūsų laukus: jis saugojamas Stokholme, Karališkojoje bibliotekoje (KB Bibliografi, *ibid.*).

istorikas ir archyvaras Stanislovas Gurskis (apie 1497–1572)¹¹⁹, beje, tuo metu valdovo ir kai kurių Lietuvos didikų pavedimu rinkęs archyvinius juridinius, finansinius ir kitokius valstybei svarbius dokumentus ir sudarinėjęs ką tik minėtą *Acta Tomiciana* rinkinį.

Aukščiau pateikti raštijos faktai leidžia pateikti provizorišką Lietuvos lotyniškosios raštijos periodizaciją. Atrodo, kad visą Lietuvos lotyniškosios literatūros epochą galime dalinti į tris nevienodos trukmės, bet maždaug vienodos svarbos laikotarpius: atsiradimo, įsisavinimo ir savarankiškos būties. Atsiradimą siūlome datuoti laikotarpiu nuo Lietuvos valstybės atsiradimo (XIII amžiaus penktasis–šeštasis dešimtmečiai) bei Mindaugo krikšto (1251) iki reikšmingų permainų valstybės ir Bažnyčios gyvenime bei esminių kultūros inovacijų Aleksandro Jogailaičio valdymo metais (1492–1506). Apie šio laikotarpio pradžią mums kalba aukščiau minėti pirmieji Mindaugo lotyniški raštai, o pabaigą apibrėžia, be kitų, pirmieji bandymai vietoje reprodukuoti lotyniškas rankraštines knygas (Vilniaus bernardinų skriptorijaus veikla). Galbūt su paskutiniojo Jogailaičio valdymo pabaiga (XVI amžiaus septintojo dešimtmečio pabaiga–aštuntojo pradžia) sutampa neilgo, bet labai intensyvaus ir reikšmingo antrojo laikotarpio, kuriuo Lietuvoje buvo įsisavinta *Latinitatis* rankraštinė kultūra, pabaiga. Esminė šio laikotarpio ypatybė mes nurodytume Europos Viduramžių lotyniškosios raštijos recepciją originaliuose lotyniškai parašytuose religiniuose ir pasaulietiniuose raštuose, taip pat kitakilmių autorių bei jų kūrinių gausą ir įvairovę XVI amžiaus Lietuvoje. Mums atrodo, kad su Lietuvos autochtonų ir jų lotyniškų kūrinių persvara, taip pat su bajorų demokratijos įsitvirtinimu ir pirmųjų renkamųjų karalių valdymu (XVI amžiaus aštuntasis–devintasis dešimtmečiai) prasidėjo ir iki pat dabar tebesitęsia jos savarankiškos būties epocha, beje, ne pasibaigusi, o vėl esmingai pasikeitusi, naujomis technologijomis bei techninėmis inovacijomis pagrįstais instrumentais ėmus tvaryti informacijos kaupimą, panaudojimą ir sklaidą naują globalizacijos epochą išgyvenančiame pasaulyje.

¹¹⁹ Alodia Kawecka-Gryczowa, *op. cit.*, p. 300.

Kodėl mums tai gali būti svarbu šiandien? Grįšime prie minėtos įsisavinimo temos. Vienoje nesenoje konferencijoje, skirtoje tapatybės problematikai, lietuvių filosofas Arūnas Sverdiolas įžvalgiai nurodė:

Savasties ekonomika neįprasta, netgi paradoksali: pasisavinti čia nereiškia atimti iš kito, kitam viskas pasilieka. Todėl absurdiška ginčytis, ar vienas, ar kitas poetas yra lietuvių ar lenkų, ar vienas, ar kitas LDK didikas yra lietuvių ar baltarusių: jie priklauso tiems, kurie sugeba įrikiuoti juos į savo istorinę perspektyvą ir toje perspektyvoje išlaikyti. Priklausymas šiuo atveju nėra išskiriantis, jis nenusavina ir nesunaudoja savo objekto. Kova dėl nuosavybės darosi aktuali tik tada, jei savasties samprata susiaurėja: pavyzdžiui, nuo LDK iki tautinės. Tada prasideda žūtibūtinės ir negryną sąžinę generuojančios lietuvių, baltarusių ar lenkų paieškos Lietuvos istorijoje: kitaip šie asmenys nebegali tapti savi tiems, kam LDK tapatybė yra tapusi svetima.¹²⁰

Visa, ką kalbėjome apie Lietuvos *Latinitas*, siūlome vertinti tuo aspektu, kurį šioje citatoje nurodo filosofas, todėl su juo kartu sakome: lotyniškoji raštija, Lietuvos *Latinitas* priklausys anaip tol ne etikečių klijuotojams, o tiems, kurie sugebės visa tai įrikiuoti į savo istorinę perspektyvą ir toje perspektyvoje išlaikyti. Kita vertus, mūsų, lotyniškosios oikumenės gyventojų niekada nebuvo ir dabar nėra tiek daug, kad į filosofo žodžius galėtume lengvabūdiškai numoti ranka. Manome, kad tai privalu padaryti, nesvarbu kur ir kam likimo valia *atsitiko* būti: šių dienų Lietuvoje ar Lenkijoje, Baltarusijoje ar Ukrainoje. Tuo tiesiog būtina užsiimti bent vienoje bendruomenėje, savo kultūrinę tradiciją grindžiančią ir gaivinančią būtovės slėpiniu jau virtusia Lietuvos Didžiąja Kunigaikštija.

Įteikta: 2008-12-01

Priimta: 2008-12-10

¹²⁰ Arūnas Sverdiolas, „Kultūros individualumas, tipiškumas ir savastis erdvėlaikio plotmėje“, in: *Tipas ir individas Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kultūroje*, (*Acta Academiae Artium Vilnensis=Vilniaus dailės akademijos darbai*, [t.] 24), Vilnius: Vilniaus dailės akademija, 2002, p. 21.

Sigitas Narbutas

THE LADY AND HER MAIDS:
LITHUANIAN LITERATURE IN LATIN
AT THE TIME OF ITS DOMINATION

Summary

The purpose of this article is to discuss the genesis and content of the Latin literature in the medieval Lithuania. This topic is virtually untouched in scientific literature. Polish medievalists regard the Latin literature of the medieval Lithuania as a peripheral phenomenon of the Latin literature of Ancient Poland. Belarusian, Ukrainian and Russian medievalists accord the most attention to the monuments of Ruthenian literature. However, since the christening of Lithuania and since the formation of the state of Lithuania in the middle of the 13th century, the literature in Latin has been the most ancient, albeit the least researched part of the literature of Ancient Lithuania. The article overviews the medieval Latin literature, which would have reached Lithuania in the 14th–15th centuries. The overview is enriched by the information about lost or extant Latin manuscript books of the 14th–16th centuries owned by the rulers of Lithuania, the magnates, other nobles, churches and monasteries. The article also discusses the development of the Lithuanian literature in Latin and proposes its approximate chronology on the basis of information about monuments of this literature.